

Security Policy of Reconstruction Administration in Iran: The Transition from Idealism to Geopolitical Pragmatism

Asghar Keyvan Hosseini

Professor, International Relations,
Allameh Tabataba'i University, Tehran,
Iran

Habibollah Fadavi*

Ph.D. Student, Political Sciences,
Allameh Tabataba'i University, Tehran,
Iran

Introduction

Unlike Iran's idealist foreign policy during the first decade of the Islamic Revolution, there was a gradual shift in discourse after the establishment of the Reconstruction administration in 1989. This shift revealed a growing tendency to prioritize domestic goals over transnational objectives, often referred to in general terms as pragmatism. In the meantime, the security policy of the Islamic Republic underwent new innovations which were influenced by post-war domestic conditions and emerging regional and international developments, indicating some kind of intellectual capacity based on relative consensus among decision-makers. The working hypothesis posits that pragmatism of the Reconstruction administration (1989–

---

* Corresponding Author: hfadavi93@gmail.com

How to Cite: Keyvan Hosseini, A., Fadavi, H., (2024), "Security Policy of Reconstruction Administration in Iran: The Transition from Idealism to Geopolitical Pragmatism", *Political Strategic Studies*, 13(49), 105-132. Doi: [10.22054/QPSS.2023.74303.3256](https://doi.org/10.22054/QPSS.2023.74303.3256)

1997) prioritized economic development as the cornerstone of its security policy, thus equating national security with national development. Recognizing its capabilities and limitations while upholding Islamic values, the Islamic state prioritized economic reform and sought to rebuild its relations with other nations, hence a shift towards a more realist approach in foreign policy. In this respect, the present article aimed to examine the security policymaking process and the initiatives undertaken to advance new security considerations—a distinctive experience closely associated with Hashemi Rafsanjani's Reconstruction administration. The analysis concerned the factors contributing to the security policy of the Reconstruction administration (1989–1997), and its relationship with economic development as well as the overall foreign policy of the country. The study tried to answer the question as to what relationship existed between development and security in the security policymaking of the Reconstruction administration.

Literature Review

In an article titled “A Shift in the National Security Approach of the Islamic Republic in the Second Decade of the Islamic Revolution,” Ardestani (2013) states that the most important orientation in Iran's post-war foreign policy was alignment with the regional and international environment. In “Discursive Transformation of National Security Governance in the Islamic Republic of Iran,” Khalili (2019) underscores that the putative discursive transformation, despite shaping the IRI's distinctive governance approach, has led to a weakening consensus, polarization, and conflict both within society and within the structures and institutions of national security. In “The Impact of the Idea of Self-Reliance on the National Security of the Islamic Republic of Iran,” Dehshiri et al. (2022) focused on the reasons behind the IRI's emphasis on self-reliance. They concluded that the realization of self-reliance and the subsequent national security—regardless of the government—is influenced by several factors, such as the national

cohesion, strategic geopolitical position, historical–civilizational background, pursuit of political independence, mutual trust between people and rulers, and effective and constructive relations with regional and international actors. Another notable work is *Iran's Security Policy in the Post-Revolutionary Era* (Byman, 2001). It delves into Iran's security considerations during the 1990s, particularly during the establishment of the Reconstruction administration. Considering the related literature, the innovative aspect of the present study lies in its focus on security policy of the Reconstruction administration by relying on an analytical approach which is missing in the related literature.

Materials and Methods

The present research adopted a descriptive–analytical approach. This kind of analysis involves summarizing and describing the main features of a dataset, aiming to provide information such as measures of central tendency, dispersion, and distribution without drawing inferences or making conclusions.

Results and Discussion

A key characteristic of governmental security policies, transformability reflects both the ongoing transformation of threat focal points in line with international and regional developments, and the flexibility and modernization embedded in the government's security decision-making structure. Transformability actually represents the breadth and depth of intellectual capacity within the country's management system. During the post-war period, what became prioritized as the emerging security orientation under the Reconstruction administration incorporated aspects of both features mentioned above. The governmental foreign and security policymaking process was grounded in relative consensus among decision-makers, acknowledging the perilous and challenging conditions in domestic, regional, and international arenas. During the first decade of the Islamic Revolution, this approach sought to balance the political, security, and economic indicators, which were influenced

by political–economic, ideological, and cultural factors, as well as the performance of Iran’s revolutionary institutions. While adhering to the revolutionary principles to build a strong Iran and gain international recognition, Hashemi Rafsanjani’s pragmatism involved a concerted effort to end the political isolation imposed on Iran during the Iraq–Iran War, secure the national interests, and reconstruct the country by relying on political realism. This kind of realism, coupled with revolutionary idealism, emphasized a broader understanding of expediency and underscored the significant role of rationality in formulating and planning foreign and security policies. It also highlighted the importance of recognizing the relation between pragmatism and development in the context of Iran’s security policy. According to the research findings, pragmatism in security policymaking of the Reconstruction administration goes beyond a merely historical experience, indicating an intellectual capacity within the country’s macro-management system, which can effectively guide decision-makers in critical situations.

Conclusion

The experience of pragmatism coupled with development is not merely a recent phenomenon in the history of Iran; it actually offers valuable insights and lessons that can guide Iran in overcoming future challenges. Achieving these milestones hinges on revitalizing the intellectual capacity of the country’s management system, enriching it, and facilitating its orientation towards societal security decision-making.

Keywords: Reconstruction Administration, Security Policy, Economic Development, National Role, National Security

سیاست امنیتی دولت سازندگی؛ گذار از آرمان‌گرایی به عمل‌گرایی ژئوپلیتیک‌محور (۱۳۶۸-۱۳۷۶)

استاد روابط بین‌الملل دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

اصغر کیوان حسینی

دانشجوی دکتری علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

حبیب‌اله فدوی*

چکیده

اگرچه در دهه ابتدایی انقلاب اسلامی، نشانه‌هایی از «گفتمان آرمان‌گرایی» در سیاست خارجی ایران وجود داشت، اما متعاقب استقرار دولت سازندگی در سال ۱۳۶۸، به تدریج قرائن بروز تحول در گفتمان مزبور در جهت تمایل به سوی اولویت‌بخشی به اهداف داخلی در برابر اهداف فراملی آشکار شد، آنچه که در قالب کلی «عمل‌گرایی» مورد بحث واقع شده است. در این میان سیاست امنیتی جمهوری اسلامی نیز با نوآوری‌های جدیدی مواجه شد. دگرگونی که محصول شرایط پساچنگ داخلی و تحولات نوظهور منطقه‌ای و بین‌المللی بود و نشانه‌هایی از ظرفیت روشنفکرانه متکی به اجماع (نسبی) میان تصمیم‌گیرندگان را به همراه داشت. پرسش اصلی مقاله عبارت است از: در چارچوب نظام سیاست‌گذاری امنیتی دولت سازندگی در بازه زمانی ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۶، چگونه میان ملاحظات توسعه‌ای و امنیتی ارتباط برقرار شد؟ فرضیه مورد نظر نیز این است که در چارچوب سیاست امنیتی، «توسعه اقتصادی» به‌عنوان محوری‌ترین راهبرد سیاست امنیتی دولت سازندگی (۱۳۶۸-۱۳۷۶) قرار گرفت و متناسب با این الگو و نقش ملی، امنیت ملی و توسعه ملی همسان و یکسان تلقی شد. یافته اصلی مقاله نیز اینکه عمل‌گرایی ناظر بر سیاست‌گذاری امنیتی دولت سازندگی، فراتر از تجربه‌ای تاریخی، به ظرفیتی روشنفکرانه در بطن نظام مدیریتی کلان کشور اشاره دارد که در شرایط بحرانی می‌تواند دستگیر تصمیم‌گیرندگان باشد.

واژگان کلیدی: دولت سازندگی، سیاست امنیتی، توسعه اقتصادی، نقش ملی، امنیت ملی.

بیان مسأله

پس از روی کار آمدن دولت سازندگی به رهبری هاشمی رفسنجانی در سال ۱۳۶۸، به سبب الزامات ناشی از شرایط اقتصادی و اجتماعی داخلی و نیز ضرورت زیستن در نظام به هم پیوسته بین‌المللی، به تدریج رویکردهای واقع‌گرایانه در سیاست خارجی نمود یافت. نظام اسلامی بر مبنای شناسایی امکانات و محدودیت‌های خود با رعایت ارزش‌های اسلامی بر محور رویکرد اصلاح‌طلبی اقتصادی، بازسازی روابط خود را با سایر کشور سرلوحه کار دانست. در واقع در این فراز از تاریخ چند ده‌ساله انقلاب اسلامی، خط‌مشی سیاست خارجی با توجه به منافع ملی، در قالب نوعی «سیاست عادی‌سازی روابط» طراحی و اجرا شد. به موازات پایبندی به اصول انقلاب برای برپایی یک ایران مقتدر و مورد توجه نظام بین‌الملل، تلاش گسترده‌ای با انعطاف‌پذیری و مصلحت‌جویی انجام گرفت تا جمهوری اسلامی از انزوای سیاسی تحمیل‌شده در هشت سال جنگ بیرون آید و با واقع‌گرایی سیاسی به تأمین منافع ملی و بازسازی کشور پردازد. در این میان، تمرکز این نوشتار بر روند سیاست‌گذاری امنیتی و ابتکاراتی است که در مسیر پیشبرد ملاحظات امنیتی نوپا محقق شد؛ تجربه‌ای خاص که از پیوندی ناگسستنی با دولت سازندگی به رهبری هاشمی رفسنجانی برخوردار است.

جهت‌گیری تحلیلی این نوشتار بر مبنای واکاوی زمینه‌ها و عوامل تأثیرگذار بر شکل‌گیری و پیشبرد سیاست امنیتی این دوره و چگونگی ارتباط‌یابی آن با جهت‌گیری کلی سیاست خارجی و ملاحظات توسعه اقتصادی، شکل گرفته است. بر این پایه، پرسش اصلی مقاله این است که در چارچوب نظام سیاست‌گذاری امنیتی دولت سازندگی در بازه زمانی ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۶، چگونه میان ملاحظات توسعه‌ای و امنیتی ارتباط برقرار شد؟ فرضیه این است که در چارچوب سیاست امنیتی، «توسعه اقتصادی» به‌عنوان محوری‌ترین راهبرد سیاست امنیتی دولت سازندگی (۱۳۶۸-۱۳۷۶) قرار گرفت و متناسب با این الگو و نقش ملی، امنیت ملی و توسعه ملی همسان و یکسان تلقی شد. در این مقاله، در مرحله توصیف (به‌عنوان مرحله قبل از تبیین) سعی می‌شود که «تصویری از موضوع پژوهش در قالب آن چه هست» (ویژگی‌های جهت‌گیری سیاست امنیتی دولت سازندگی) ارائه شود و در

مرحله تبیین که ضرورتاً باید به «رابطه علی میان متغیرهای مورد نظر» بپردازد، به زمینه‌های شکل دهنده و پیشبرنده سیاست امنیتی دولت سازندگی پرداخته می‌شود.

پیشینه تحقیق

در جهت آشنایی با منابع فارسی مرتبط با جهت‌گیری تحلیلی این نوشتار، به آثاری اشاره می‌شود که در سال‌های اخیر (دهه ۱۳۹۰ و بعد آن) منتشر شده‌اند: زارعی و همکاران در مقاله «بررسی گفتمان‌های امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران» (۱۳۹۲) سیر تکوینی و علل شکل‌گیری گفتمان‌های امنیتی در جمهوری اسلامی از ابتدا را مد نظر داشته و در این میان در زیر مبحث گفتمان ملی (تمرکز بر مشکلات درونی کشور، الزامات جغرافیایی و کاهش سطح ایستارهای ایدئولوژیک تأثیرگذار در ملاحظات امنیت ملی)، به برخی از مهمترین ویژگی‌های گفتمان مزبور (و نه سیاست‌های امنیتی) توجه می‌نمایند.

حسین اردستانی در مقاله «تغییر رویکرد امنیت ملی جمهوری اسلامی در دهه دوم انقلاب» (۱۳۹۳) مهمترین ویژگی سمت‌گیری امنیت ملی و سیاست خارجی ایران در فضای پساجنگ را در «رویکرد همگرایانه با محیط منطقه‌ای و بین‌المللی» خلاصه می‌کند. محمود پروانه (۱۳۹۴) در مقاله «نقد گفتمان دولت سازندگی مبتنی بر گفتمان سیاسی امام خمینی (ره)»، ضمن پافشاری بر گفتمان کلان شکل گرفته در سایه انقلاب اسلامی و تحولات ناشی از آن، به چگونگی اثرپذیری گفتمان مزبور از تحولات و اقتضائات ملی و فراملی پرداخته و در این راستا به گفتمان ناظر بر دوره سازندگی به‌عنوان یکی از خرده گفتمان‌های حاصل، توجه می‌کند.

دهقانی فیروزآبادی و یوسفی جویباری در مقاله «تبیین تطبیقی الگوی روابط خارجی ایران در دولت بازرگان و هاشمی رفسنجانی» (۱۳۹۴)؛ تغییر در روابط خارجی ج.ا. ایران را در فضای اثرپذیری از متغیرهای چهارگانه ساختار نظام بین‌الملل، نیازهای داخلی، نگرش نخبگان تصمیم‌گیرنده و ژئوپلتیک مورد بررسی قرار داده و در این میان برخی از ویژگی‌های روابط خارجی در دوره حاکمیت عملگرایان مصلحت‌محور با ریاست هاشمی رفسنجانی را از زاویه تعریف نقش و اهداف ملی و اتخاذ سمت‌گیری و اجرای آن مورد بحث قرار می‌دهد.

خلیلی در مقاله «تحول گفتمانی حکمرانی امنیت ملی در جمهوری اسلامی ایران» (۱۳۹۹) بر این یافته تأکید دارد که تحول گفتمانی حکمرانی امنیت ملی با وجود تکوین الگوی حکمرانی خاص جمهوری اسلامی، باعث تضعیف اجماع و شکل‌گیری قطب‌بندی و تعارض در جامعه و ساختار و نهادهای امنیت ملی شده است.

رضاییان و دیگران در مقاله «نسبت توسعه فرهنگی و توسعه اقتصادی در گفتمان توسعه ایران پسا انقلابی» (۱۴۰۰)، گفتمان‌های توسعه در دولت‌های پس از انقلاب را بر محور رابطه دیالکتیکی میان فرهنگ و توسعه مورد تجزیه و تحلیل قرار داده و بر این پایه، نظام معنایی توسعه در گفتمان سازندگی را غافل از مضامین توسعه فرهنگی دانسته و در واقع گفتمان مزبور را در مشابهت با گفتمان نوسازی تلقی می‌کند.

دهشیری و همکاران نیز در مقاله «تأثیر ایده خوداتکایی بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران» (۱۴۰۱)، ضمن اشاره به عواملی چون جنگ تحمیلی و تحریم‌های بین‌المللی که موجب توجه و تأکید دولت بر خوداتکایی شد، درصدد واکاوی از تأثیر کاربست راهبرد مزبور بر امنیت ملی برآمده و در نهایت بدون اشاره به دولتی خاص، بر این یافته کلی پافشاری دارد که عواملی نظیر انسجام ملی، موقعیت عمده ژئوپلیتیک کشور، پیشینه تاریخی تمدنی، اراده استقلال‌طلبی سیاسی، اعتماد متقابل مردم و حاکمان و ارتباط مؤثر و سازنده با بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی بر تحقق ایده یادشده و به تبع آن، تقویت امنیت ملی تأثیرگذار است.

در میان منابع خارجی، شاید بتوان سندی را که مؤسسه تحقیقاتی دفاع ملی رند^۱ بر مبنای پژوهش چهار تن از محققان ایرانی و آمریکایی یعنی دانیل بنیامین، جرالدر گرین، شهرام چوبین و انوشیروان احتشامی با عنوان «سیاست امنیتی ایران در عصر پساانقلاب» در سال ۲۰۰۱ منتشر کرد، مرجعی قابل توجه دانست که در چارچوب آن به ملاحظات امنیتی ایران در دهه ۱۳۷۰ و به‌ویژه در دوره استقرار دولت سازندگی پرداخته شده است. با توجه به موارد بالا، می‌توان مهم‌ترین وجه نوآوری این مقاله را در پافشاری بر سیاست صرفاً امنیتی دولت سازندگی دانست، محوری که در منابع یاد شده یا در دستور کار تحلیلی قرار ندارد و یا به صورت گذرا به آن پرداخته شده است.

---

1. RAND's National Defense Research Institute

مبحث نظری؛ امنیت و سیاست امنیتی

هر نوع بررسی و تحلیل نظری در مورد امنیت و سیاست امنیتی، به چگونگی مواجهه با ویژگی‌ها و ماهیت مطالعات امنیتی بازمی‌گردد. در این مورد نشانه‌هایی از تفاسیر مضیق و موسع را می‌توان یافت. از جمله والت این حوزه مطالعاتی را در قالب «مطالعه تهدید، استفاده و کنترل نیروی نظامی» دانسته و غایت آن را نیز در «فراهم‌آوری مقدمات جلوگیری از جنگ یا درگیر شدن در آن» (Walt, 1991: 212)؛ تلقی می‌کرد و در مقابل بوزان بر «ضرورت پاسخ‌یابی برای پرسش‌های شالوده‌ساز مطالعات امنیتی» به‌ویژه «چگونگی ارتباط میان مفهوم امنیت با پویایی تهدیدها، خطرات و اضطرار»، تأکید داشته و نیز به «تصمیمات قانونی و سیاسی مبنایی» اشاره دارد که از طریق آنها (به‌مثابه ابزار یا لنزی تحلیلی)، می‌توان شکل‌گیری و تکامل حوزه مطالعات امنیتی را ارزیابی نمود (Buzan & Hansen, 2009: 8-13). در این مورد، مطالعات امنیتی از نوعی «خانواده مفهومی» نیز برخوردار است؛ آنچه که به‌طور عمده در سه مقوله امنیت ملی، سیاست دفاعی و سیاست امنیتی می‌توان خلاصه کرد؛ که درعین حال از الگوی ارتباطی مشخصی نیز برخوردارند: امنیت ملی بر آید سیاست امنیتی و سیاست دفاعی نیز بخشی از سیاست امنیتی. نکته دیگر اینکه هرچند امنیت و سیاست امنیتی در ابعاد داخلی و خارجی و کیفیت کسب آن، همواره یکی از دغدغه‌های مهم کشورها بوده است. با این حال، کماکان حوزه مطالعاتی و نظریه‌پردازی مربوطه از مرحله تعریف تا کاربست، با چالش‌هایی گریبان‌گیر مواجه است. بر این پایه می‌توان گفت که امنیت (مانند قدرت) به یکی از اساسی‌ترین مباحث در علوم اجتماعی تبدیل شده که از ابعاد مختلف مورد «توصیف»، «توضیح»، «تجویز» و «پیش‌بینی» قرار گرفته است. با این وجود، نمی‌توان ویژگی‌های یادشده را به معنای شکل‌گیری نوعی اجماع در خصوص آن تلقی کرد. در واقع در سال ۲۰۰۲، سردبیر مجله آمریکایی «نقد علوم سیاسی» مبنای بروز انسجام در علوم سیاسی را صرفاً در «مفهوم گسترده» آن و «علاقه مشترک» به این حوزه مطالعاتی می‌دانست (Baldvin, 2016: 1-2). به این ترتیب، توافق اکثریت قریب به اتفاق کارشناسان روی اهمیت امنیت، به معنای توافق نظر بر محور مفاهیم مرتبط با آن نیست.

شاید بتوان یکی از ریشه‌های این وضعیت را در این نکته دانست که برای انسان‌ها تجربه امنیت بسیار آسان‌تر از تعریف آن است (کیوان حسینی، ۱۴۰۰: ۷۵). در این مورد می‌توان به آثاری توجه کرد که بیش از نیم‌قرن بعد از تعبیر ماندگار آرنولد ولفرز (۱۹۵۲) مبنی بر «ماهیت ابهام‌زای امنیت»، درصدد نفی نگرش «ذاتگرا»^۱ (شناسایی مفاهیم از زاویه خصوصیات ضروری و ماندگار، معانی ثابت و شرایط مطلق کاربرد) نسبت به امنیت و سیاست امنیتی برآمده‌اند.

بنتلی در چارچوب تحلیلی که در باب ضرورت عبور از برداشت ذات‌گرایانه نسبت به سلاح‌های کشتار جمعی مطرح کرده؛ از ضرورت پرهیز از پیامدهای تقلیل‌گرایانه برداشت مزبور نسبت به امنیت و سیاست امنیتی سخن گفته و در ادامه، بر نقد ذات‌گرایی از زاویه روش اسکینر تاکید دارد. به این ترتیب، روش اسکینر به‌عنوان مبنایی برای درک ساخت مفاهیم سیاسی (اینکه سیاست انعکاسی از اهداف کنشگرانی است که آن را ساخته‌اند و فقط نویسندگان (نه متن‌ها) سخن می‌گویند)، از قابلیت تسری به حوزه مفهوم‌شناسی امنیتی نیز برخوردار بوده و بر این پایه، از یک‌سو زبان (در اینجا زبان تخصصی سیاست امنیتی) پویا (دینامیک) و ضمنی بوده و کنشگران لزوماً فراتر از بازتولید درک‌هایی از پیش موجود می‌توانند بر طبق نیازهای معین نهادی و معرفتی مفهوم‌سازی کنند و از سوی دیگر، کنشگران عاملیت قابل توجهی در خصوص تغییر مفهومی دارند. به این ترتیب، هر نوع بررسی پیرامون سیاست امنیتی دولت‌ها و به‌ویژه حصول به تعریفی چندوجهی از آن، بر مبنای توجه به مضامینی چون «اجرایی بودن زبان» (اینکه زبان فراتر از توصیف جهان، اهداف و اساساً نیت و قصد را توضیح می‌دهد)، «نیت به‌عنوان کلید تعیین معنای مفهومی»، «تفسیر حاصل یک کنشگر معین در یک زبان و فضای معین است»، فرایندی بودن شناسایی تعریف ... باید رخ دهد^۲ (Bentley, 2012). در این راستا هر نوع بررسی پیرامون سیاست‌گذاری امنیتی دولت‌ها، باید مضامینی را چون «توسعه و کاربرد تفسیرهای معین از مفاهیم»، «سازوکار جایگزینی فهم مزبور بجای درک‌های موجود»، میزان نقش آفرینی

1. Essentialist

۲. از این زاویه بنتلی معتقد است که درک امریکا و شوروی در دوره جنگ سرد نسبت به مفهوم «سلاح‌های کشتار جمعی» نه به‌عنوان یک جزء مطلق گفتمان امنیتی بلکه به‌عنوان برداشتی که به دلایل خاصی ساخته شده، باید مورد توجه قرار گیرد.

عنصر «منافع شخصی» کنشگران (که می‌تواند به دستکاری یا توجیه کنشگران اجتماعی منجر شود) و در نهایت، باور به اینکه تعریف نوعی «عمل سیاسی» است، شامل شود. در راستای توضیحات بالا، مبحث «عوامل مؤثر بر پی‌ریزی سیاست امنیتی» نیز به دورنمای دیگری اشاره دارد. در این مورد محورهای زیر قابل توجه است:

- عوامل محسوس و عینی شامل سرزمین و موقعیت ژئوپلیتیکی، جمعیت، قدرت نظامی و قدرت اقتصادی؛
- عوامل نامحسوس و ذهنی شامل اعتبار (پرستیژ ملی)، رهبری و ایدئولوژی (رحیمی، ۱۳۸۸: ۵-۷).

تأمل بر سیاست امنیتی از منظر مقوله «نفوذ»، دامنه اهداف و منافع ملی دولت‌ها را نیز با تفاسیر جدیدی مواجه می‌کند. در واقع با پذیرش «اهمیت تأثیرگذاری شکل توزیع توانایی‌ها و تأثیرگذاری نظام بین‌الملل»، مهم‌ترین هدف دولت‌ها نه امنیت بلکه تأثیرگذاری یا نفوذ است. به این ترتیب اگر این حوزه سیاست‌گذاری به‌مناب تلاش سازمان‌یافته یک دولت در جهت کنترل بازیگر یا بازیگران رقیب تلقی گردد، در نتیجه (سیاست امنیتی) در ارتباط با دو مفهوم کلان دیگر قرار می‌گیرد: استراتژی-امنیتی و برنامه امنیتی. از این منظر، سیاست امنیتی لایه فوقانی و ظاهری فرایند تصمیم‌گیری به شمار می‌آید که مبتنی بر دو مقوله محوری یادشده است.

نکته دیگر به نقش کنشگران عرصه تصمیم‌سازی امنیتی بازمی‌گردد که در این مورد چند نکته قابل توجه است: نکته اول به شفافیت‌سازی یا ابهام‌گرایی کنشگران در شیوه تعریف امنیت و سیاست امنیتی از سوی دولت‌ها و تصمیم‌گیرندگان امنیتی مربوط است. از این زاویه، هشدار بوث مینی بر اینکه مخفی‌کاری راهبردهن‌شناسان می‌تواند آنان را بجای «بخشی از راه‌حل»، به «بخشی از مشکل» تبدیل نماید قابل توجه است (بختیاری و صالح‌نیا، ۱۳۹۷: ۲۵۹). نکته بعد به «رابطه میان نظامیان و غیرنظامیان» و «چگونگی نقش آفرینی نظامیان در روند سیاست‌گذاری امنیتی» ارتباط دارد. مبحث یادشده در ارتباط با دموکراسی‌های غربی به‌ویژه امریکا، به مقدمه‌های برای طرح نظریه‌های مختلف تبدیل گردیده است (لطفیان، ۱۴۰۱: ۷۴۸-۷۴۷). در این مورد، «نقش الگوی تفهمی و استنتاجی نخبگان» نیز قابل توجه است. در واقع همگام با بروز نوعی شیفت پارادایمی در مطالعات

امنیتی که از سطح «خودمرجعیتی دولت» به سوی محوریت «انسان» سوق یافت و محافظت از ملت‌ها در برابر انواع تهدیدات فرانظامی، به عنصر شالوده‌ساز این حوزه مطالعاتی تبدیل شد (Yousaf, 2018: 220-221). تجزیه و تحلیل امنیت و سیاست امنیتی بر مبنای «نحوه تهدیدسازی» توسط افراد از جمله سیاستمداران یا نظامیان نیز مطرح شده است. به این ترتیب، مؤلفه «نوع نگرش ذهنی و راهبردهای مدیریتی» در فرایند سیاست‌گذاری امنیتی دخیل شد.

از دیگر موضوعات قابل توجه در خصوص سیاست‌گذاری امنیتی مسئله «هویت» است؛ به این معنا سیاست امنیتی رابطه تنگاتنگی با هویت ملی و ارزش‌های یک ملت دارد. هویت و سیاست امنیتی از چند جنبه با هم مرتبط می‌شوند: نخست به تعریف منافع امنیتی بازگشته و منافع امنیتی به عنوان پدیده‌ای بین‌ذهنی، برساخته و اجتماعی جلوه می‌کند؛ بنابراین هویت‌ها پایه و اساس منافع بوده و کشورها بر اساس هویتی که دارند منافع خود را تعریف کرده و در نهایت با تغییر هویت، منافع امنیتی نیز تغییر می‌کند. نکته دوم به تعیین و تعریف تهدیدات امنیتی مربوط شده و در این راستا، مرزهای بین «ما و دیگران» و یا «متحدها» و «دشمنان» ترسیم می‌شود. در نهایت، امکان «تأثیرگذاری هویت بر نگرش امنیتی کنشگران دیگر» مطرح است؛ چراکه می‌توان میان هویت و نگرش دیگران نوعی رابطه تعاملی را قائل شد (بیات و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۲۰-۲۱۹).

در چارچوب «روش تحلیل سلسله‌مراتبی» و از زاویه نوعی «سیستم پشتیبانی تصمیم‌گیری چند معیاره»، سیاست امنیتی می‌تواند فهرستی از خصوصیات را نیز شامل شود: امکان فرموله کردن مسئله و تجدیدنظر در آن، در نظر گرفتن گزینه‌های مختلف، توجه به معیارهای متضاد، دخالت دادن معیارهای کمی و کیفی در فرایند تصمیم‌گیری، لحاظ کردن آرای افراد مختلف در مورد گزینه‌ها و معیارها، تلفیق قضاوت‌ها برای بروز امکان محاسبه نرخ نهایی و در نهایت، استواری بر یک نظریه قوی (بختیاری، صالح‌نیا: ۱۳۹۷: ۲۶۱-۲۶۲).

برخی به «کارکرد ژئوپلیتیکی سیاست امنیتی» اشاره داشته‌اند، آنچه که به «هویت‌یابی ساختاری و ژئوپلیتیکی» معطوف بوده و بر این پایه، سیاست امنیتی می‌بایست زمینه تغییر در معادله کنش ژئوپلیتیکی بازیگران را به وجود آورد (HSS, 2021: 8). از رهگذر

افزودن مقوله تغییر به برداشت یادشده، دورنمای تحلیلی پیش رو به این سو سوق می‌یابد که هرگونه تغییر ژئوپلیتیکی تابعی از معادله قدرت بوده و کشورها در فضای سیاست و اقتصاد جهانی همواره در صدد بهینه‌سازی موقعیت خود در نظم جهانی خواهند بود. نتیجه چنین وضعیتی را می‌توان تغییر دائمی در معادله سیاست امنیتی دانست: هرگاه نشانه‌هایی از تغییر در ابزارهای قدرت و یا سیاست امنیتی بازیگران به وجود آید، نشانه‌هایی از دگرگونی‌های ژئوپلیتیکی ظهور پیدا می‌کند؛ بنابراین پیش‌بینی می‌شد که تغییرات ژئوپلیتیکی قرن ۲۱ تابعی از معادله ظهور دیگران در کنترل شکل‌بندی‌های اقتصادی، سیاسی و هویتی خواهد بود (Kaye, Robinson, Martini, Vestand Rhoades, 2021: 38).

از سوی دیگر، سیاست امنیتی از ارتباط تنگاتنگی با مقوله «محیط پیرامونی» دولت‌ها برخوردار بوده و در همین راستا از خصلت سیال و ماهیت متحول محیط مزبور نیز تأثیر پذیرفته و روند سیاست‌گذاری امنیتی نیز با درک پویایی‌ها، پایایی‌ها و به‌ویژه پیشران‌های مؤثر و درک روندهای پیش‌رو در این محیط عجین شده است. در این میان، تجویزهای نظری مبنی بر اینکه امنیت ملی به‌خودی خود یک سطح معنادار تحلیل نبوده، پویای امنیت اساساً رابطه‌ای است و هیچ دولتی نمی‌تواند به‌تنهایی بدون توجه به محیط پیرامونی و تأثیرات موضوعات امنیتی در محیط فراسرزمینی، امنیت خود را تأمین کند و به حساسیت‌های پیش روی سیاست‌گذاری امنیتی می‌افزاید (بوزان، ۱۳۹۸: ۵۴). نکته بعد اینکه جابجایی سیاست امنیتی در نظم منطقه‌ای، مبتنی بر تغییرات مرحله‌ای در معادله موازنه قدرت دانسته شده است.

تحلیل داده

الف- کلیاتی در مورد سیاست امنیتی ایران در دهه اول انقلاب اسلامی؛

سیاست‌گذاری امنیتی بر مبنای آرمان‌گرایی

حوزه سیاست‌گذاری امنیتی در ایران پس از انقلاب یعنی در یکی از پرتنش‌ترین دوران تاریخ معاصر، بر محور «اولویت‌بخشی به امنیت مکتبی در برابر امنیت ملی» معنا یافته و در این میان، اصل «بسیج منابع قدرت در جهت پیشبرد و تحقق ایدئولوژی» به زمینه‌ای برای

شکل‌گیری نوعی «هنجار هویتی» تبدیل شد که در بستر آن محورهای ناظر و نافذ بر سیاست امنیتی بروز کرد (رسولی ثانی آبادی، ۱۳۹۱: ۱۸۶). مهم‌ترین جلوه‌های جهت‌گیری یادشده در عرصه سیاست‌گذاری امنیتی در «رهایی از چنبره استراتژیک غرب به سوی سیاست عدم تعهد»، «گرایش به سوی کشورهای جهان سوم» و «توده‌گرایی ضد امپریالیستی» آشکار شد (معین‌الدینی و انتظارالمهدی، ۱۳۸۸: ۱۰-۱۱). در این زمینه، برخی مدعی‌اند که در سال‌های نخستین پس از انقلاب اسلامی، عدم تنظیم «ضرورت‌های نظام انقلابی» و «محدودیت‌های عارض بر بسیاری از نشانه‌ها و روندهای انقلاب دائمی»، زمینه را برای محدودسازی قدرت ایران از طریق «کنش ترکیبی بازیگران برون و درون منطقه» فراهم ساخت، شرایطی که در هیئت جنگ تحمیلی متبلور شد (Fischer, 1980: 9). در همین ارتباط می‌توان به سه فراز سیاست امنیتی اشاره داشت:

- اول پیروزی انقلاب تا سقوط دولت موقت (دوران میانه‌روی): در این مقطع نوعی «دوگانگی ایدئولوژیک» بروز کرد که آثاری هم برای امنیت و توان بازدارندگی کشور به همراه داشت؛

- دوم از سقوط دولت موقت تا عزل بنی‌صدر: در این دوره ضمن تصریح به «تداوم تأثیرپذیری سیاست امنیتی از تداوم وضعیت دوگانگی ایدئولوژیک» (رحیمی، ۱۳۸۸)، برخی دیگر تحت عنوان «دوره سنگربندی» به بروز شاخص‌هایی چون «آغاز تسلط انقلابیون و آرمان‌های انقلابی بر عرصه سیاست خارجی»، «عدم ارتباط سیاسی با نظام‌های سرمایه‌داری و سوسیالیستی»، «گرایش عمومی جامعه به سوی سیاست‌های اقتصادی مردم‌گرایانه» و «ابتناء ایدئولوژی نظام سیاسی و شعار انقلاب بر مؤلفه‌هایی از جمله استقلال و عدم وابستگی» اشاره دارند؛ شعارهایی که به تثبیت ایدئولوژی جمهوری اسلامی ایران منجر شد (معین‌الدینی و انتظارالمهدی، ۱۳۸۸: ۱۰-۱۱). برخی دیگر برای بازه زمانی ۱۳۶۷-۱۳۶۰ ویژگی «عدم جدایی میان سیاست خارجی و سیاست دفاعی و جنگ» قائل شده‌اند؛ به این معنا که ایران ضمن اداره جنگ، به نهضت‌های آزادی‌بخش کمک‌های سیاسی و فرهنگی می‌نمود و از این راه برای فشار به قدرت‌های بزرگ و دولت‌های حامی عراق در منطقه اقدام می‌کرد. به این ترتیب، تا حدودی هدف «حفظ انقلاب و تمامیت ارضی» با جنگ تحقق یافت و قطعنامه ۵۹۸ نیز تا حدود زیادی آن را تضمین کرد. در نهایت، پذیرش

قطعه‌نامه ۵۹۸ از سوی ایران، نه تنها روند پایان جنگ تحمیلی را تسریع نمود، بلکه اوضاع نامساعد جهانی و منطقه‌ای را نیز که بر ضد ایران رقم خورده بود، به نفع ایران تغییر داد (رحیمی، ۱۳۸۸).

نکته بعد به تأثیر بنیادین مقوله «هویت انقلابی» (در کنار دیگر مؤلفه‌های سیاسی) بر سیاست امنیتی مربوط است؛ معادله‌ای که از متن قانون اساسی نیز الهام گرفته، از اعتباری ارجح بر سایر مقولات و اهداف ملی برخوردار بوده و بر «ماهیت عقیدتی سیاست خارجی» به‌عنوان عامل اساسی تمایز جمهوری اسلامی با دیگر کشورها تصریح دارد (سریع‌القلم، ۱۳۸۸: ۳۳). در این زمینه به «الزامات ساخت قدرت و ایدئولوژی اسلام سیاسی، شرایط و ساخت و ماهیت و رابطه نیروهای اجتماعی» (به‌ویژه آنچه که در سایه ائتلاف جدید حاکم متشکل از روحانیون و نیروهای مکتبی و مذهبی شکل گرفت) نیز اشاره شده که برآیند آن در جهت‌گیری تجدیدنظرطلبانه و مبتنی بر سیاست نه شرقی و نه غربی آشکار شد و تا مرحله باور به «جایگزین کردن واحد «امت» به جای «ملت» به پیش رفت (کرمی، نیاکویی و احمدیان، ۱۳۹۸: ۱۰۰). ناگفته نماند که نشانه‌هایی از هویت‌طلبی انقلابی، نیز در جهت‌گیری‌های امنیتی دیگری چون «راهبرد عدم تعهد انقلابی» یا «سیاست مکتبی» مشهود بود (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۱: ۳۳۷).

برخی نیز از تجلی گفتمان انقلاب به‌مثابه «یک پاد گفتمان نسبت به گفتمان مسلط جهانی» سخن گفته‌اند که ریشه در ایدئولوژیک شدن فرهنگ سیاسی و به تبع کردار و رفتار سیاسی ایرانیان بعد از انقلاب داشت (تاجیک، ۱۳۸۲: ۶۵) و دگرگشتگی رادیکالی را برای این کشور به ارمغان آورد. در این خصوص، پافشاری بر استقلال‌طلبی نیز که بیش از توسعه اقتصادی با هدف «دستیابی به آرمان‌های اسلامی سیاسی انقلاب» مربوط دانسته شده قابل توجه است (قنبرلو، ۱۳۹۲: ۱۴۸). به‌طور کلی، رویکرد غالب در رفتار سیاست خارجی ایران در مقطع زمانی مورد نظر، تحت تأثیر مؤلفه امنیت‌گرایی قرار داشته و بر این پایه تأکید شده که مؤلفه‌های جهان‌گرایی، اسلام‌گرایی، ایران‌مداری، هژمون‌گرایی منطقه‌ای، عدالت‌طلبی، حمایت از جنبش‌های اسلامی و انقلابی و امنیت‌گرایی، چهره‌ای هژمونیک و پویا از ایران نزد جهانیان برمی‌ساخت. در این دوره ایران در سال‌های نخست پس از پیروزی انقلاب اسلامی با اتخاذ سیاست خارجی بسط‌محور مبتنی بر صدور انقلاب،

حفظ جمهوری اسلامی را در گرو بسط آن تلقی می‌کرد. بر اساس چنین استدلالی، امنیت جهان اسلام مدنظر قرار گرفت. با آغاز جنگ تحمیلی، این گفتمان جای خود را به گفتمان حفظ محور داد که بر مبنای آن حفظ نظام به عنوان «ام القرا» اولویت یافت (جوادی ارجمند، چابکی، ۱۳۸۹: ۵۶-۵۷).

ب- دولت سازندگی و دستور کار سیاست خارجی عمل‌گرا؛ بستر پیشبرد سیاست‌گذاری امنیتی

تصویر اولیه نظام سیاست‌گذاری ایران در فضای پساجنگ به ویژه در دهه دوم انقلاب، بر مدار نوعی «عمل‌گرایی»^۱ شکل گرفته که بر مبنای ترجیح منافع و اهداف ملی (داخلی) در برابر وجه فراملی آن معنا می‌یافت؛ رویکردی که بعد از پذیرش قطعنامه ۵۹۸ هم در بعد داخلی و هم بعد خارجی تحقق و تداوم یافت (دهقانی فیروزآبادی، یوسفی جویباری، ۱۳۹۴: ۶۸). با این حال در چارچوب تحلیل‌های معطوف به تشریح خط‌مشی عملی و رفتاری ایران در صحنه سیاست خارجی در مقطع زمانی موردنظر، آرای متفاوتی به چشم می‌خورد. از جمله برخی از «گفتمان منفعت‌محور عمل‌گرا» (با رعایت ارزش‌های اسلامی) سخن گفته‌اند که در چارچوب آن می‌توان با توجه به منافع ملی و ترتیبات منطقه‌ای و پرهیز از تحریک دیگران در قالب سیاست عادی‌سازی روابط اقدام کرد (ازغندی، ۱۳۸۱: ۱۵). از این زاویه، اهداف سیاست خارجی را نیز می‌توان در موارد زیر خلاصه کرد:

- * در دستور کار قرار گرفتن عادی‌سازی روابط با سایر کشورهای جهان؛
  - * برقراری ارتباط با سایر کشورها به خاطر ملزومات اقتصاد داخلی و سازندگی؛
  - * جایگزینی درک ایدئولوژیک از سیاست جهانی با درک ژئوپلیتیک از آن؛
  - * عضویت فعال در سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی؛
  - * انعطاف‌پذیری و جهت‌گیری‌های مصلحت‌گرایانه جهت خروج ایران از انزوای سیاسی
- تحمیل شده ناشی از جنگ عراق علیه ایران؛

---

۱. ناگفته نماند که بر اساس اصول عمل‌گرایی (طبیعت‌گرایی، ابزارانگاری، اصالت منفعت و علم‌گرایی) می‌توان به ارتباط این رویکرد با نظریه‌های توسعه اقتصادی پی برد (اطه‌ری و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۴۶).

* تأکید بر صدور انقلاب از طریق پیشرفت و توسعه اقتصادی کشور تا بدین ترتیب انقلاب با الگو شدن برای سایر محرومان صادر شود (رضایی، ۱۳۸۹: ۵۶).

در این ارتباط، به حاکمیت «گفتمان واقع‌گرایی اسلامی بر سیاست خارجی» نیز تأکید شده که بستر و زمینه‌تکوین این خرده‌گفتمان اسلام‌گرایی از دوره دوم جنگ و متعاقب مصلحت‌گرایی اسلامی فراهم شده بود، گفتمانی که جایگزین خرده‌گفتمان مصلحت‌گرایی اسلامی در سیاست خارجی شد^۱ (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۸۴: ۱۱۹). به عبارت دیگر توسعه اقتصادی ایران بر تمامی شعارهای انقلابی و مذهب پیشین ارجحیت نسبی یافت و آن عناصر نیز با برخورداری از معنایی جدید و توسعه‌محورانه در ارتباط با توسعه اقتصادی و نوسازی ایران برخوردار شدند (رضائیان و همکاران، ۱۴۰۱: ۲۴۸-۲۴۹). برخی نیز محورهای اصلی گفتمان واقع‌گرایی را در این موارد خلاصه کردند: رویکردی درونی (مبنی بر الگوسازی) به صدور انقلاب به معنای تثبیت و تحکیم درونی انقلاب اسلامی، سیاست درهای باز و وابستگی متقابل، انعطاف در اصول گرایش به سوی دولت‌ها با سمت‌گیری سازش‌جویانه در سیاست خارجی و عمل‌گرایانه و در نهایت، سیاست ارتباط نظام اسلامی با ملت‌ها و گروه‌ها (تاجیک، ۱۳۸۳: ۹۳). در این مورد به دستور کار «اعتمادسازی» هم توجه شده، به این معنا که بازسازی اقتصادی تنها با اعتمادسازی حکومت ایران در روابط خود با سایر کشورها به‌ویژه کشورهای صنعتی و پیشرفته و عادی‌سازی و همزیستی با نظام بین‌الملل موجود و پذیرش هنجارهای رفتاری آن امکان‌پذیر بود (سرمدت و همکاران، ۱۳۹۳: ۸۸).

کسانی دیگر از «گفتمان مقاومت رشد‌محور» سخن گفته و مدعی‌اند که در این دوره به‌رغم پایداری بر سر اصولی مانند نفی سلطه‌گری، ظلم‌ستیزی و عدالت‌خواهی، حمایت از جنبش‌های آزادی‌بخش و پشتیبانی و دفاع از مسلمانان؛ اما جهت‌گیری‌های خارجی بر محور تحقق اهداف و منافع ملی تغییر کرد؛ به این معنا که در داخل کشور شعار «سازندگی و توسعه اقتصادی» و در روابط خارجی «گفتمان مصلحت‌محور» به خطوط راهنما تبدیل

---

۱. در تکمیل بحث یادشده لازم به ذکر است که واقع‌گرایی اسلامی گرچه وجوه اشتراک چندی با مصلحت‌گرایی اسلامی دارد، ولی خرده‌گفتمانی متمایز و متفاوت از آن است. لذا علی‌رغم اصول و مبانی مشترک، این دو خرده‌گفتمان در گزاره‌ها و قضایای فرعی از یکدیگر متمایز می‌شوند (م.ک: دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۸۴: ۱۱۹).

شد و سعی گردید که از سیاست خارجی به‌عنوان ابزاری برای ادامه رشد اقتصادی بهره‌برداری شود (وزیریان و طلوعی، ۱۳۹۶: ۷۳). به‌زعم برخی دیگر، دوره ریاست جمهوری هاشمی رفسنجانی را باید دوره «عادی‌سازی مبتنی بر اقتصادگرایی» نامید؛ نام‌گذاری که واجد دو ویژگی عادی‌سازی و اقتصادگرایی و نشان‌دهنده الزامات حاکم بر فضای داخلی و خارجی کشور ایران است. این امر شرایط را برای اقتصادگرایی بیش‌ازپیش فراهم ساخت (غریب‌زندی، ۱۳۸۷: ۲۸۴). نکته‌نهایی را به آنانی توجه می‌دهیم که معتقدند نخبگان سیاسی ایران بر جلوه‌هایی از قالب‌های ایدئولوژیک اسلامی تأکید داشته، اما آن را به‌عنوان جلوه‌ای از روح نظام سیاست‌تلقی می‌کردند که می‌بایست رونق سیاست و اقتصادی حکومت را از طریق عمل‌گرایی ارتقا داد (قاسمی، ۱۳۸۷: ۱۰۶).

در خصوص عوامل مؤثر بر بروز جهت‌گیری یادشده، در کنار تأکید بر شرایط داخلی و فرایندهای بین‌المللی، به روند تدریجی معطوف به پایان جنگ تحمیلی و طرح «نظریه ام‌القری» (که بر نقش مرکزی و کانونی ایران در جهان اسلام تأکید داشت) توجه شده است (آقایی، ۱۳۸۵: ۳). در این مورد به شرایط ناشی از ترکیب فضای داخلی با شرایط بین‌المللی نیز اشاره شده، به این معنا که خط‌مشی رفتاری ایران در این دوره را می‌توان با توجه به منافع ملی، ترتیبات منطقه‌ای و پرهیز از تحریک دیگران مورد توجه قرارداد (قاسمی، ۱۳۸۷: ۱۰۶). افزون بر موارد یاد شده، بر سه مؤلفه تقویت نیروی دریایی کشورهای غربی در حوزه خلیج فارس، انهدام بخشی از قدرت نظامی عراق در جنگ دوم خلیج فارس و ایجاد نشانه‌های بهبود در روابط ایران با کشورهای منطقه خاورمیانه نیز تأکید شده است. افرادی نیز بر این باورند که در شکل‌گیری سیاست معطوف به عمل‌گرایی، مؤلفه‌های منطقه‌ای و بین‌المللی به‌موازات نشانه‌های سیاست داخلی مؤثر بوده و در واقع همگام با شکل‌گیری این جمع‌بندی در کشورهای غربی که نمی‌توانند نقش ایران را در سیاست بین‌الملل نادیده گرفت؛ این دولت نیز تلاش داشت تا موقعیت خود را برای ارتقای قابلیت‌های ساختاری افزایش دهد (Milani, 1993: 85).

در این زمینه از «استراتژی چندجانبه‌گرایی» نیز سخن گفته شده که ریشه‌های آن از یک‌سو به ضرورت‌های ناشی از جنگ و به‌طور کلی اوضاع داخلی بازمی‌گشت و از سوی دیگر با تحولات گسترده در عرصه نظام بین‌الملل هم‌زمان بود: تحولات ساختاری نظام

بین‌الملل همراه با پایان جنگ سرد و تضعیف نقش و اهمیت ایدئولوژی در عرصه تعاملات بین‌المللی^۱، تغییر ژئوپلیتیک اروپا و آسیا، اعلام دکترین نظم نوین جهانی و یک‌جانبه‌گرایی آمریکا و شکل‌گیری نظام بین‌الملل در حال گذار (یعقوبی، ۱۳۸۷: ۱۱). طیفی نیز از منظر ضرورت‌های پیش روی کشورهای در حال توسعه به موضوع نگریده و بیان داشتند که مهم‌ترین دلیل عادی‌سازی روابط با دنیای خارج و به‌ویژه کشورهای توسعه‌یافته سرمایه‌داری، ضرورت‌های توسعه اقتصادی و در رأس آن جذب سرمایه و فناوری خارجی بود. در این دوران ملاحظات اقتصادی، اولویت‌های سیاسی را تحت‌الشعاع قرار داد و رفع محدودیت‌ها و موانع توسعه اقتصادی و برخورداری از رفاه مادی در اولویت قرار گرفت (Behdad, 1995: 116). هدف این سیاست، بازسازی اقتصاد درهم‌ریخته، گسترش حوزه‌های مشارکت خارجی و خصوصی‌سازی اقتصاد داخلی کشور بود. این هدف تنها در گرو پیوند زدن اقتصاد ایران به منطقه و جهان و دور شدن از تفکر خودکفایی محض دانسته شد (Takeye, 2009: 116)؛ بنابراین جمهوری اسلامی در صدد ایفای نقش مطلوب‌تری در حوزه اقتصاد جهانی برآمد و تعامل مثبت با نظام اقتصاد سیاسی جهان را در دستور کار خود قرارداد. این برنامه‌ها حتی همسو با برنامه‌هایی بود که توسط نهادهای بین‌المللی به‌ویژه صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی به اغلب کشورهای در حال توسعه تحمیل شده بود (پورااحمدی، ۱۳۸۸: ۲۶۲). تا در چارچوب اصلاحات اقتصادی از بالا، گذار از اقتصاد مبتنی بر جایگزینی واردات به اقتصاد صادرات محور محقق شود (تاجیک، ۱۳۸۳: ۹۲).

در همین ارتباط، محرک و غایت عمل‌گرایی انعطاف‌پذیر و مصلحت‌جوی دولت هاشمی رفسنجانی، در هدف «برپایی ایرانی مقتدر و مورد توجه نظام بین‌الملل» خلاصه شده تا در سایه آن جمهوری اسلامی از انزوای سیاسی تحمیل‌شده در هشت سال جنگ بیرون آید و با واقع‌گرایی سیاسی به تأمین منافع ملی و بازسازی کشور پردازد (سرمدی و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۷۰). بر این پایه، گفتمان سیاست خارجی مفهومی موسع‌تر از مصلحت و عقلانیت را مطرح می‌کرد که به معنای در نظر گرفتن مقتضیات زمانی و مکانی در نظام

---

۱. با این وجود طرح دیدگاه‌هایی در باب «جهان‌پیش روی آمریکا» از سوی فوکویاما و هانتینگتون به‌ویژه نظریه جنگ تمدن‌ها، روند کاهشی تأثیرگذاری عامل ایدئولوژیک در روابط بین‌الملل را کند نمود و بر اهمیت مؤلفه یادشده افزود.

بین‌الملل بود. نشانه‌های روند جدید را می‌توان در آزادسازی، خصوصی‌سازی و ضابطه‌زدایی مورد توجه قرار داد؛ اهدافی که در بستری از مدیریت تکنوکراتیک طرح‌ریزی شد و در جهت اصلاحات اقتصادی مؤثر برای همکاری با نهادهای بین‌المللی و هماهنگ‌سازی با مجموعه‌هایی که قادر به ارتقای قابلیت اقتصادی ایران بودند، محقق شد (حقیقت، ۱۳۸۵: ۱۸۵). از سوی دیگر، گره خوردن تغییرات داخلی با شرایط مساعد بین‌المللی، بزنگاه تاریخی را به وجود آورد که منجر به اتخاذ راهبرد تنش‌زدایی در سیاست خارجی شد (عطار، علی‌محمدی، ۱۳۹۵: ۱۶۵). در چارچوب سیاست مزبور کم‌رنگ کردن نگرش‌های ایدئولوژیک، اتخاذ گفت‌وگو و عمل‌گرایی و عمل‌گرایی اقتصادی، توجه به فعالیت‌ها و همکاری‌های اقتصادی و تجاری حاکم بر نظم جهانی، محاسبه‌گری، مصلحت‌اندیشی و عقلانیت ابزاری نوسازی و سازندگی در سیاست خارجی در دستور کار دولت قرار گرفت. در خصوص اولویت‌های سیاست تنش‌زدایی به موارد متعددی اشاره شده است: گسترش روابط با کلیه کشورهای جهان بر اساس احترام متقابل، منافع مشترک و نفی هرگونه سلطه‌گری و سلطه‌پذیری و تأکید بر نهادینه شدن مقررات حقوق بین‌الملل، تلاش در جهت کاهش تشنج در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی و تقویت انسجام و وحدت کشورهای اسلامی و غیرمتعهد (باقری دولت‌آبادی، ۱۳۹۵: ۱۵۸).

پ- سیاست‌گذاری امنیتی مبتنی بر گفت‌وگو امنیتی رشد/ توسعه محوری

هر نوع واکاوی در مورد ویژگی‌ها و عناصر سازنده سیاست امنیتی ایران در دوره استقرار دولت سازندگی، با توجه به جهت‌گیری کلی «عمل‌گرایی» ناظر بر سیاست خارجی باید مورد توجه قرار گیرد. بدین ترتیب بایستی بر ارتباط عمل‌گرایی با توسعه محوری در سیاست امنیتی ایران در دوران سازندگی نیز صحه گذاشت، آنچه که از درک مصالح ملی و نیز عدول از برخی مرام‌های کم‌انعطاف گذشته حکایت داشت. در این مورد از «پیوندبخشی میان توسعه اقتصادی و امنیت ملی» با تأکید بر «گفت‌وگو امنیتی رشد‌محور» سخن گفته شده که ناگزیر مایه‌های توسعه محوری و عمل‌گرایی را نیز به همراه داشت؛ بنابراین در گفت‌وگو امنیتی پس از پایان جنگ، منافع و اهداف اقتصادی بر منافع معطوف به نظم جهانی و منافع ایدئولوژیک اولویت یافته و بر پایه برداشت مورد نظر از این دو دسته منافع، منافع دفاعی و امنیتی در قالب رشد و توسعه اقتصادی در صدر

اولویت‌های منافع و اهداف سیاست خارجی ایران قرار گرفت و در واقع سایر اهداف و منافع ملی در جهت تأمین و تحقق توسعه ملی هویت یافت. از این رو نه تنها بین مصالح اسلامی و منافع ملی تعارض و تباین ذاتی وجود نداشته، بلکه در طول هم نیز قرار دارند. به این ترتیب منطق ناظر بر قاعده «توسعه اقتصادی در کانون گفتمان امنیتی» دلالت بر این نکته داشت که برای حفظ امنیت جمهوری اسلامی باید به توسعه اقتصادی دست یافت و در این چارچوب، الگوی موفق توسعه ملی، بهترین راهبرد امنیت ملی نیز به شمار می‌رود. چون مهم‌ترین تهدیدات علیه امنیت و موجودیت نظام جمهوری اسلامی، ماهیت اقتصادی دارند و در صورت حل و فصل مسائل و مشکلات اقتصادی، امنیت ملی نیز تأمین می‌گردد (تاجیک، ۱۳۸۳: ۸۷). از این رو می‌بایست از پتانسیل‌های اقتصادی موجود به‌ویژه در ابعاد ذخایر عظیم نفت و گاز، منابع طبیعی، انرژی هسته‌ای، نیروی انسانی ماهر و موقعیت خاص جغرافیایی که امکان بهره‌گیری از آن در جهت پیشبرد اهداف امنیتی جدید وجود دارد، بهره‌برد (حسن‌زاده، ۱۳۹۴: ۲۰-۲۱).

در خصوص زمینه‌ها و علل موجه رویکرد جدید امنیتی که معرف آرمان «امنیت بدون توسعه، امکان وجودی ندارد» است، می‌توان به محورهای زیر توجه کرد:

- به نظر می‌رسد که حضور هاشمی رفسنجانی در نقش بالاترین مقام اجرایی کشور، به‌عنوان فردی پر تجربه در فرایند جنگ و صلح و به‌ویژه سابقه مدیریتی وی در دوره جنگ تحمیلی؛ از نقشی محوری در آغاز روند کلی عمل‌گرایی و پیشبرد آن خاصه از بعد گفتمان امنیتی آن برخوردار بوده است. بر این پایه، جهت‌گیری امنیتی کلان نظام در سطوح منطقه‌ای و بین‌المللی در دهه ۱۳۷۰، بشدت از متغیر «محیط روان‌شناختی فرد تصمیم‌گیرنده» تأثیر پذیرفت. در این مورد به نوع نگاه و برداشت او نسبت به اصول قانون اساسی نیز توجه شده است (باقری دولت‌آبادی، ۱۳۹۵: ۱۵۸).

- پیرو نکته قبل، باید از «تغییر فضای فکری ناظر بر الگوی مدیریتی پساجنگ» کشور سخن گفت، دگرگونی که ضرورت عبور از برداشت سنتی نسبت به ملاحظات امنیتی و کانون‌های تهدید را تجویز کرده و مسیر استقرار نگرش نوگرایانه به ملاحظات مزبور در قالب «امنیت رشد محور» را تسهیل کرد. به‌عبارت دیگر در گفتمان امنیت سیاسی توسعه‌محور، این امر پذیرفته شده است که امنیت ملی صرفاً از طریق رویکردهای

ایدئولوژیک و با ابزارهای نظامی و توسل به اقدامات توده‌ای تأمین نخواهد شد؛ بلکه تحت تأثیر تحولات گوناگونی است که مخصوصاً در مفهوم کلان امنیت ملی پدید آمده و آن را از امنیت نظامی به امنیت اقتصادی سوق داده است. در این مورد بیان شده که سیاست امنیتی توسعه‌محور به‌عنوان جزئی از مجموعه برنامه‌های ملی و در هماهنگی کامل با سایر برنامه‌های کلان نظام سیاسی برای توسعه ملی با ضرورت درک تحولات عمیق و پرشتاب جهانی پیوند خورده، تحولاتی از جنس و قالب «عالم‌گیر شدن توسعه برون‌گرای مبتنی بر اصول بازار و الزامات، ملحقیات، فرصت‌ها و چالش‌های ناشی از آن»؛ الزامات و فرایندهای پرقدرتی که توسعه و تأمین رفاه شهروندان را بنیان اصلی ایجاد و تداوم مشروعیت و امنیت نظام‌های سیاسی تبدیل کرده است (موسوی شفائی، ۱۳۸۹: ۳۳۷). در این ارتباط به‌ویژه از این بُعد که «در چارچوب گفتمان (رشدمحور) امنیت ملی، ضرورت‌های ملی به عاملی تعیین‌کننده در ملاحظات سیاسی نظام تبدیل شده»، مواردی چون جبران خسارت جنگ تحمیلی و دستیابی به رشد و توسعه اقتصادی و دستیابی به توسعه سیاسی و فرهنگی به‌عنوان مهم‌ترین محورهای گفتمان مزبور معرفی شده است (محرابی و همکاران، ۱۳۹۲: ۳۷).

- نوسانات الگوی نقش آفرینی عراق که از یک سو به تجربه توسعه‌طلبی نظامی علیه کویت در آگوست ۱۹۹۰ مربوط بوده و در همین زمینه، پافشاری صدام بر تسلط بر منابع انرژی خلیج فارس، دورنمای نگران‌کننده‌ای را پیش می‌کشید. از سوی دیگر، انزوای شدید این رژیم در سایه شکست از نیروهای ائتلاف به رهبری امریکا و تحریم‌های سازمان ملل (که البته نویدبخش‌رهایی ایران از کانونی پرخطر در حوزه غربی همسایگی بود)؛

- تمرکز بر سیاست موازنه‌سازی قدرت با اتکا بر نیروهای نیابتی، تدبیری راهبردی که در خصوص لبنان و عراق باید اعمال می‌شد. ناگفته نماند که در شرایط پساجنگ، «ضرورت نفوذگذاری در تحولات داخلی عراق» در چارچوب سیاست‌گذاری امنیتی ایران از اهمیت خاصی برخوردار شد. در این مورد «مزیت نسبی» این دولت در زمینه آشنایی با فرهنگ استراتژیک شیعیان و کردهای عراقی، به فرصتی برای اثربخشی بر جریان‌های مدافع ارزش‌های انقلابی به‌ویژه در میان شیعیان عراقی تبدیل شد. به‌طور منطقی، رویکرد مزبور در صورت بروز تنش میان قدرت‌های منطقه‌ای و مختل شدن الگوی توزیع قدرت، می‌توانست به‌عنوان اهرم پیشبرد الگوی همکاری / رقابت مطلوب ایران کارساز باشد؛

- شکل‌گیری بحران‌های منطقه‌ای و افزایش سطح مداخله قدرت‌های بزرگ (در محیط منطقه‌ای ایران) در فضای ناشی از بحران کویت؛
- فروپاشی شوروی به مثابه حذف «تهدید تاریخی» آنکه در عین حال، همواره در صدد دور نگه داشتن ایران از مدارهای غربی بود.

- افزوده شدن ۷ کشور جدید به دامنه «همسایگی» ایران که در کنار تشدید ناامنی (ناشی از تنش‌های داخلی مناطق تازه استقلال یافته) در محیط امنیتی آن، فرصت‌های ترانزیتی خاصی را نیز برای ایران (در چهارراه بین دریای خزر و خلیج فارس) به همراه داشت. افزون بر آن، جمهوری‌های تازه استقلال یافته به مثابه «فرصتی برای توسعه روابط دیپلماتیک، تاریخی و فرهنگی» در برابر محدودیت اعمال شده توسط امریکا تلقی شد (جغرافیا به نفع ایران) (Amini, 1997: 20-24).

- مواجهه کشورهای همسایه ایران با نوعی «شرایطی بی‌ثباتی افسارگسیخته»: در این مورد عراق با خطر تجزیه، ترکیه و پاکستان با تغییر رژیم و کودتای نظامی، افغانستان با سومین دهه درگیری داخلی، تاجیکستان با جنگ داخلی و آذربایجان و ارمنستان نیز با تنش مواجه بودند. در مقابل، وضعیت ثبات و انسجام داخلی در ایران به عنوان وجه تمایزی میان این دولت و دیگر دولت‌های فرومانده یادشده تلقی می‌شد (Byman and others, 2000: 11-12).

- تداوم اهمیت «مسئله اسرائیل» و تهدیدهای متصور آن، به ویژه در شرایط پساجنگ سرد که ایران در چارچوب ملاحظات امنیتی این رژیم در قالب جدید «تهدیدی هستی‌شناسانه» معرفی شد (کیوان حسینی و زارعی، ۱۳۹۱: ۱۲۴).
- پیگیری سیاست حمایت از گروه‌های سنی مذهب تندرو به ویژه حماس و جهاد اسلامی فلسطین، به ویژه از زاویه تشدید فضای آمریکاستیزی در منطقه (Byman and others, 2000: 92).

- در چارچوب شرایط و آثار پایان جنگ، ویژگی «تشدید شکاف‌های قومی و فرهنگی، مذهبی، اقتصادی»، به طور مستقیم «کارآمدی دولت» و به تبع آن «مشروعیت» آن را به مسئله اصلی داخلی تبدیل کرده بود، چالشی که تحت تأثیر موارد دیگری چون کاهش اعتماد به دولت‌ها و نیروهای حکومت، مجادلات نظری از جمله در مباحث حکومت اسلامی و

ارکان آن، عدم تحقق برخی آرمان‌های انقلاب به‌ویژه رفاه عمومی، جمعیت جوان و ... تشدید شده بود (پروانه، ۱۳۹۴: ۹۸-۹۹). از این رو دغدغه توسعه کشور به‌ویژه در ابعاد اقتصادی و نمایش کارآمدی نظام، مبنای برنامه دولت سازندگی از جمله حوزه امنیت ملی قرار گرفت که در قالب «پیوندبخشی همه‌جانبه میان امنیت و توسعه» هویت یافت و به «گفتمان امنیتی رشدمحور» شکل داد (زارعی، پورااحمد، ۱۳۸۵: ۱۶۱)؛

- توجه به ضرورت موازنه‌گرایی منطقه‌ای: هرچند پس از جنگ تحمیلی، به نظر می‌رسید که دیگر تهدیدی جدی علیه تمامیت ارضی ایران وجود نخواهد داشت، اما فعل و انفعالاتی که در سطح منطقه و بین‌الملل به‌وجود آمد، تردیدهایی را پیش کشید. در این مورد به حمله عراق به کویت در آگوست ۱۹۹۰ و پافشاری صدام بر تسلط بر منابع انرژی خلیج فارس (به‌عنوان زمینه‌ساز شکل‌گیری بحران‌های منطقه‌ای و افزایش سطح مداخله قدرت‌های بزرگ در محیط منطقه‌ای ایران)، (و در پی آن حضور نظامی ایالات متحده در منطقه خلیج فارس، پایان جنگ سرد و فروپاشی شوروی که به شکل‌بندی نوظهور ژئوپلیتیکی و پیچیدگی ساختاری محیط منطقه‌ای همراه با الگوی جدید توزیع قدرت در سطوح منطقه‌ای و بین‌المللی منجر شد می‌توان تأکید داشت. در مواجهه با وضعیت یادشده، «عمل‌گرایی اسلامی» دولت سازندگی از جلوه‌های مختلفی برخوردار گردید^۱ و دورنمایی از «موازنه‌گرایی منطقه‌ای» را پیش کشید (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۸۴: ۶۲). ناگفته نماند که در این ارتباط، به تلاش ایران در جهت ترمیم خلاء قدرت منطقه‌ای از طریق نهاد‌گرایی، چندجانبه‌گرایی و موازنه‌سازی قدرت و همکاری‌های چندجانبه‌گرایی امنیتی با نهادهای بین‌المللی نیز توجه شده (Ehteshami, 1995: 75).

برخی نیز به ابتکار ایران بر محور «بهره‌گیری از سازوکارهای عمل‌گرا در جهت حل و فصل چالش‌های امنیتی و ارتقای سطح تحرک و کنش عملیاتی» به‌ویژه در ارتباط با بازیگران در حوزه جغرافیایی و ژئوپلیتیکی نسبتاً مشترک اشاره داشتند. در این مورد بر موضوعی که بر محور همکاری‌گرایی منطقه‌ای چندجانبه و موازنه‌گرا، انعطاف‌پذیری تاکتیکی و راهبردی و تولید مرحله‌ای قدرت اتخاذ می‌شد، تأکید شده است. افزون بر آن

۱. در این مورد در کنار محکوم ساختن تهاجم عراق به کویت، به مساعی معطوف به بازسازی روابط ایران و کشورهای حوزه خلیج فارس نیز اشاره شده که مقدمه‌ای بر بروز تغییرات نوظهور ژئوپلیتیکی محسوب می‌شد.

به‌زعم آنان انعطاف‌پذیری به مفهوم نادیده‌گرفتن سیاست قدرت و ضرورت‌های امنیت‌سازی منطقه‌ای نبوده و در واقع پذیرش شکل خاصی از مصالحه در الگوی کنش اقتصادی و سیاست خارجی را مدنظر داشت که به آثار پیش‌برنده‌ای در عرصه امنیتی نیز منجر شود. نشانه‌های این نوع انعطاف‌پذیری، در بهینه‌سازی روابط منطقه‌ای و به‌ویژه در بازسازی روابط ایران و عربستان مشهود شد که حتی برخی گرم شدن روابط میان این دو را نشان‌دهنده نوعی عمل‌گرایی واقعی از سوی ایران دانسته‌اند (Chubin and Tripp, 1996: 304).

در این مورد یعنی پرهیز از فعال‌گرایی و توسل به نوعی عمل‌گرایی می‌توان به تهدید حاصل از استقرار اقلیت‌های مذهبی و قومی در مناطق مرزی ایران نیز توجه نمود، انگیزه‌ای که باعث شد رئیس‌جمهور وقت (رفسنجانی) در ژوئن ۱۹۸۹ پیشنهاد باقی ماندن آذربایجان در داخل شوروی را به مقامات مسکو مطرح نماید، فروپاشی این دولت را با تأخیر به رسمیت بشناسد، در مواجهه با جنگ داخلی در تاجیکستان فارسی‌زبان (علی‌رغم پیوندهای فرهنگی و قدرت جنبش اسلامی)، راهکاری مبتنی بر همکاری تمامی جناح‌ها پیشنهاد دهد، در جریان تنش میان ارمنستان و آذربایجان به سمت همکاری با طرف مسیحی تمایل نشان دهد و به موضوع جنگ‌های روسیه با چین مسلمان، به‌عنوان مسئله‌ای داخلی بنگرد و اشتیاق بهره‌گیری از فرصت‌های اقتصادی آسیای مرکزی در سایه احساس تهدید نسبت به امنیت مرزی و اقلیت‌ها، سیاستی محافظه‌کارانه در پیش گیرد. بر این مبنای چارچوب سیاست‌گذاری امنیتی دولت در مقطع زمانی مورد بحث؛ «پی‌جویی ثبات و صلح» اولویت داشته و حداکثر در نقش میانجی، از هم‌ذات‌پنداری با هر یک از اطراف منازعه پرهیز کرده است (گرچه همیشه با موفقیت همراه نبوده). با این حال ایران کماکان در کنار چالش‌های یاد شده، با چالش‌های بالقوه دشواری در مسیر تضمین امنیت مرزی به‌ویژه مهاجرت غیرقانونی، خرید و فروش مواد مخدر و قاچاق مواجه بود (Tarock, 1997: 190-187).

ضرورت «بازسازی بنیه دفاعی بر محور خودکفایی تسلیحاتی»

تجربه خودکفایی نظامی در دوره جنگ تحمیلی، به‌مثابه زیربنای ساختاری مستحکم و برجسته صنعت دفاعی، در دوره پساجنگ نیز به‌منظور انسجام بیشتر و بهره‌گیری گسترده

از مجموعه توانمندی‌های صنعتی، فنی و تولیدی نیروهای مسلح برای بازسازی یگان‌های نظامی تداوم یافت. در واقع به‌رغم شکل‌گیری این برداشت یا انگاره در میان حداقل کشورهای منطقه (و شاید قدرت‌های بزرگ) که با حذف خطر عراق، تأمین امنیت ایران مستلزم «تقویت فوری نیروهای نظامی» نبوده و نیز این برداشت که «تهدید ایران» از ماهیتی کم‌شدت و نسبتاً کم‌اثر برخوردار است؛ اما به دلایلی چون روند فزاینده تجهیز نظامی برخی کشورهای حوزه خلیج فارس در سایه چتر دفاعی امریکا و دیگر قدرت‌های غربی که به شرایط امنیتی منطقه، بی‌ثباتی بیشتری را تزیق می‌کرد؛ وجود بی‌ثباتی در امتداد مرزهای ایران، حضور رسمی نظامی و سیاسی ایالات متحده در محیط امنیتی آن بعد از بحران کویت، تجارب حاصل از نبرد با عراق و تحریم‌های تسلیحاتی/تکنولوژیک امریکا، «سیاست بازدارندگی» از اولویت خاصی در چارچوب سیاست‌گذاری امنیتی برخوردار شد. در این زمینه به مواردی چون تنظیم و عقلانی‌سازی فضای مدیریتی نیروهای مسلح، ضرورت خوداتکایی در دفاع بر محور توسعه زیرساخت‌ها و بازتولید نهادهای مربوطه^۲، دستیابی به تکنولوژی‌های پیشرفته به‌ویژه از طریق تأمین‌کنندگان غیر غربی^۳ (خاصه شرقی)، تقویت شایستگی‌های حرفه‌ای و تخصصی نیروهای نظامی^۴، تمایل به بدست آوردن سلاح کشتار جمعی به‌ویژه تقویت بنیه موشکی به‌عنوان مکمل کاستی‌های موجود در حوزه بهره‌گیری از هواپیماهای جنگی اشاره شده است. با این وصف به‌زعم برخی،

1. Rationaolize

۲. در این مورد به تأسیس مراکز تولید صنایع دفاعی، ایجاد وزارت دفاع و پشتیبانی و ستاد فرماندهی کل نیروهای مسلح می‌توان اشاره داشت. ناگفته نماند که به‌زعم برخی تحلیلگران غربی، ایجاد نهادهای مزبور عملاً سپاه پاسداران را زیر چتر کلی دفاعی قرارداد و استقلال نهادی آن را محدود کرد (Buchta, 2000: 143).

۳. بر مبنای برخی منابع، چین در دهه ۱۹۹۰ تأمین‌کننده اصلی تسلیحات ایران بود

Daniel L. Byman and Roger Cliff, (1999), *China's Arms Sales: Motivations and Implications*, Santa Monica, CA: RAND.

۴. در این مورد برخی منابع غربی بیان داشتند که پافشاری ایران بر تخصص‌گرایی در نیروهای مسلح، آشکارکننده این باور در نزد مقامات امنیتی و نظامی بود که در شرایط مواجهه هم‌زمان با تهدیدهای چندجانبه، دیگر اتکا بر «فدائیان حرفه‌ای» کارساز نیست

– Shahram Chubin, (1994), *Iran's National Security Policy: Capabilities, Intentions and Impact*, Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.

منابع اقتصادی محدود^۱ در کنار محدودیت‌هایی که از سوی دولت‌های غربی به‌ویژه امریکا در برابر خرید اقلام نظامی به ایران تحمیل می‌شد؛ مانع از بهبود چشمگیر بنیه نظامی این کشور شد، آن‌هم در شرایطی که تأثیرگذاری بر وضعیت توازن نظامی منطقه‌ای در چارچوب سیاست‌گذاری امنیتی این دولت قرار داشت (Byman, 2000: 43-42).

ناگفته نماند که رویکرد دفاعی یاد شده در برنامه‌های اول و دوم توسعه (مصوب ۱۳۶۸ و ۱۳۷۳) مورد تأکید قرار گرفت. در این مورد باید از مصوبه مجلس در مورد «شکل‌گیری وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح» در سال ۱۳۶۸ (حاصل ادغام دو وزارت دفاع و سپاه پاسداران) سخن گفت (روشنی و پورحسن، ۱۳۹۷: ۱۱). در این زمان چین از نظر ایران به‌ویژه در نظر واقع‌گرایان و سیاستمداران عمل‌گرایی که قدرت را در تهران به دست گرفته بودند، اهمیت زیادی داشت. این دولت تا حدودی گزینه مناسب برای دریافت تسلیحات و نوسازی دفاعی، مقصدی جذاب برای صادرات نفت و شریکی برای همکاری در زمینه‌های کشاورزی، صنعتی، اقتصادی و فناوری محسوب می‌شد (شیرخانی و مهدی زاده، ۱۳۸۷: ۲۱۹).

در هر صورت، این نوع نگرش امنیتی مبتنی بر اولویت مصالح ملی، از بعد مقوله «نقش» هم مورد توجه قرار گرفته، چراکه به‌زعم برخی در این مقطع، ایران درصدد ایفای نقش‌هایی چون «دولت توسعه‌یافته»، «دولت سرمشق»، «قدرت منطقه‌ای» و غیره بود تا از این طریق ضمن تحکیم و تثبیت انقلاب اسلامی در داخل، در قالب یک دولت اسلامی توسعه‌یافته و سرمشق جوامع دیگر نیز شناخته شود (باقری دولت‌آبادی و ابراهیمی، ۱۳۹۵: ۱۴۱). در این مورد «نظریه ام‌القرای جهان اسلام» (لاریجانی، ۱۳۶۹: ۴۵) نیز قابل توجه است. برخی در راستای تشریح وجوه متمایز جهت‌گیری ابتکاری دولت وقت در عرصه سیاست امنیتی، تأکید دارند که در این مقطع در کنار افزایش قدرت سیاسی و توسعه محوری همراه با عمل‌گرایی، مسئله امنیت اقتصادی نیز به ادبیات سیاست‌گذاری امنیتی جمهوری اسلامی اضافه شد و ضرورت تأمین امنیت اقتصادی را بیش از پیش مطرح کرد

---

۱. در برخی منابع به کاهش بودجه دفاعی ایران از حدود ۵ میلیارد دلار در سال‌های ۱۹۸۹-۱۹۹۰ به حدود ۴ میلیارد دلار در سال ۱۹۹۷ اشاره شده است

The Military Balance, (1989, 1994, 1999), London, UK: International Institute for Strategic Studies.

(صدرا و همکاران، ۱۴۰۱: ۲۲۰) و بر این پایه، دامنه ترمیم و بازسازی «ضرورت‌های سیاست امنیتی» و «تغییر در الگوی رفتاری و اولویت‌ها» در فضای پساجنگ، با منطق «عمل‌گرایی به مثابه آغازی برای ورود به دوران جدیدی» گره خورد. آنچه که به ضرورت پیوند میان «تحقق ملاحظات و اهداف امنیتی» و تحقق جهت‌گیری کلان «همگرایی و ادغام در نظام بین‌الملل» انجامید (احتشامی، ۱۳۷۸: ۹۷-۹۹)، موجی از دگرگونی که تا مرحله باور به «اولویت توسعه و رفاه اقتصادی» (به‌عنوان زیربنای ایجاد فضای امن اقتصادی و مقدمه‌ای بر توسعه سیاسی) و «سیاست تنش‌زدایی و همزیستی مسالمت‌آمیز» (با هدف جلب سرمایه‌گذاری خارجی) پیش رفت.

در این راستا شایسته است که به یکی از مهم‌ترین ارکان سیاسی و امنیتی جمهوری اسلامی یعنی «سیاست صدور انقلاب» پرداخت. در این مورد بیان شده که سیاست‌های معطوف به آن در دوره زمانی مورد نظر (در مقایسه با دهه اول انقلاب)، با نوعی تحول نیز مواجه شد به این معنا که تأکید بر پیگیری این اصل از طرق غیرمستقیم و نامحسوس به‌ویژه «الگوسازی اقتصادی و توسعه‌ای» مدنظر قرار گرفت. در همین زمینه به تأثیرپذیری ملاحظات خارجی و امنیتی دولت وقت از «شکل‌بندی‌های امنیت منطقه‌ای و الگوهای حاکم بر سیاست بین‌الملل» و نیز سازوکار «امنیت‌سازی در محیط منطقه‌ای و همکاری‌های چندجانبه» اشاره شده که به ارتقای قابل توجه سطح همکاری‌های متقابل ایران با کشورهای منطقه‌ای منجر شد (فولر، ۱۳۷۳: ۴۹). از سوی دیگر در چارچوب سیاست امنیتی رشدمحور که بهبود روابط با دیگر کنشگران به‌ویژه در همسایگی و نهادهای بین‌المللی را تجویز می‌کرد، نشانه‌هایی از گفتمان «مقاومت رشدمحور» نیز آشکار شد، با این منطق که از رهگذر رشد اقتصادی و استراتژیک، امکان تحقق آرمان‌های رهایی‌بخش و منطق سخره‌گیر نظام بین‌الملل تقویت می‌شود (وزیریان، طلوعی، ۱۳۹۶: ۷۳).

ناگفته نماند که سیاست امنیتی و راهبردی دولت سازندگی نتایج و پیامدهای محدودکننده نیز به همراه داشت؛ چنانکه به‌رغم آشکارسازی رسمی تمایل ایران برای

مشارکت در نظم منطقه‌ای در فضای پس از بحران کویت^۱، اما برای کشورهای حوزه خلیج فارس «ابتکار دمشق» اولویت داشت و در قالب سازمان‌دهی گروه ۲+۶ به‌سوی نظم یادشده گسیل شدند. به‌زعم برخی، ترجیح یادشده تداعی‌کننده تداوم بی‌اعتمادی آنان نسبت به چرخش عمل‌گرایانه تهران بود. سیاست خارجی ایران در دوران سیاست امنیتی و راهبردی محسوب می‌شود. ضرورت‌های موازنه‌گرایی ایجاب می‌کرد که ایران جلوه‌هایی از انعطاف‌پذیری در سیاست خارجی را پیگیری نماید. در نتیجه ایران نیز در چنین شرایطی، انتخابی بجز سکوت و عدم اتخاذ مواضع صریح، راه مؤثر دیگری را نمی‌توانست در پیش گیرد؛ بنابراین ایران در شرایط سال ۱۹۹۰ نمی‌توانست به‌گونه‌ای مؤثر در برخورد با نظامی‌گری رو به افزایش عراق، راه خاصی را در پیش گیرد (یعقوبی، ۱۳۸۷: ۱۱).

نتیجه‌گیری

«تحول‌پذیری» یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های سیاست‌گذاری امنیتی دولت‌هاست؛ خصیصه‌ای که از یک‌سو به جریان دائمی دگرگونی‌کننده‌های تهدید متناسب با تحولات بین‌المللی و منطقه‌ای اشاره داشته و از سوی دیگر از قابلیت انعطاف‌پذیری و نوگرایی ساختار تصمیم‌گیری امنیتی دولت ریشه گرفته و در واقع نمادی از دامنه و عمق ظرفیت روشنفکرانه‌ای است که در نظام مدیریتی کشور یافتنی می‌باشد.

آنچه که در قالب «جهت‌گیری نوظهور امنیتی» در فضای پساجنگ ایران در دستور کار دولت‌سازندگی قرار گرفت، از ابعاد مختلف واجد نشانه‌هایی از هر دو خصلت یادشده بود؛ به این معنا که روند سیاست‌گذاری خارجی و امنیتی دولت با اتکا بر نوعی اجماع نسبی میان تصمیم‌گیرندگان و فهم شرایط خطیر و تهدیدزا در عرصه‌های داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی بر طریق «متعادل‌سازی» شاخص‌های سیاسی، امنیتی و اقتصادی دهه اول انقلاب اسلامی که تحت‌الشعاع عوامل سیاسی-اقتصادی، ایدئولوژیک، فرهنگی و همچنین عملکرد نهادهای انقلابی ایران قرار داشت، گام نهاد. عمل‌گرایی هاشمی رفسنجانی و دولت وی به‌موازات پایبندی به اصول انقلاب برای برپایی یک ایران مقتدر و

---

۱. از آنجا که قبل از بحران کویت، ایران از شانس محدودی برای ایفای نقش فعال منطقه‌ای برخوردار بود، موضع ایران بر محور محکوم ساختن تهاجم عراق به کویت و پرهیز از ریسک ناشی از مداخله در بحران مزبور، به‌عنوان یکی از شاخص‌های عمل‌گرایانه می‌تواند دانسته شود.

مورد توجه نظام بین‌الملل، تلاش گسترده‌ای با انعطاف‌پذیری و مصلحت‌جویی در جهت رهایی جمهوری اسلامی از انزوای سیاسی تحمیل شده در هشت سال جنگ بود و نیز کوشید در بستر واقع‌گرایی سیاسی به تأمین منافع ملی و بازسازی کشور پردازد. این نوع واقع‌گرایی در کنار برخورداری از آرمان‌خواهی‌های انقلابی، بر مفهوم وسیع‌تری از مصلحت و نقش گسترده‌تر عقلانیت در تدوین و تدبیر سیاست خارجی و امنیتی تأکید و تمرکز داشت و بر ضرورت صحنه‌گذاری بر «ارتباط عمل‌گرایی با توسعه‌محوری در سیاست امنیتی ایران در دوران سازندگی» نیز دلالت داشت. در این راستا فضا برای گشودگی نسبی درهای سیاست خارجی آماده شد که در این مورد دوره‌های متعدد گفتگوهای انتقادی بین ایران و اروپا شکل گرفت. واقعه‌ای که علاوه بر منافع و مبادلات اقتصادی-تجاری، به مقابله با تحریم‌ها و تهدیدات ایالات متحده از راه موازنه‌سازی نیز کمک کرد. تجربه «پایبندی به رویکرد عمل‌گرایی توأم با توسعه» صرفاً تجربه‌ای رخ داده در فرازی از تاریخ چند ده‌ساله اخیر این سرزمین نبوده و سرشار از درس‌هایی قابل استفاده برای عبور از دیگر تنگناهای پیش‌رو است؛ نقاط عطفی که تنها با اتکا بر احیای ظرفیت روشنفکرانه نظام مدیریتی کشور، غنی‌سازی آن و تسهیل مسیر هدایت به سوی عرصه تصمیم‌سازی امنیتی جامعه قابل حصول است.

منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Asghar Keyvan
Hosseini

<https://orcid.org/0000-0001-7926-0558>

Habibollah Fadavi

<https://orcid.org/0009-0003-7571-0410>

منابع

- آقایی، سید داود، (۱۳۸۶)، «جایگاه اتحادیه اروپایی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در دوره سازندگی»، فصلنامه سیاست، ۳۷ (۳).

- لطفیان، سعیده، (۱۴۰۱)، «روابط نظامیان - غیرنظامیان آمریکایی، با تأکید بر دوره ریاست جمهوری ترامپ»، فصلنامه سیاست، شماره ۳، صص ۷۷۲-۷۲۳. DOI: 10.22059/JPQ.2023.347089.1007986.
- بختیاری، حسین و علی صالح نیا، (۱۳۹۷)، «اولویت‌بندی تهدیدات امنیتی جمهوری اسلامی ایران با روش تحلیل سلسله مراتبی»، فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، شماره ۲۷، صص ۲۷۷-۲۵۵.
- بیات، محسن، طاهری، ابراهیم و مهدی ذوالفقاری، (۱۳۹۷)، «تبیین رابطه هویت اسلامی و سیاست امنیتی ایران در عراق و سوریه با روش تحلیل اسنادی»، فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست، سال ششم، شماره ۲۴، صص ۲۱۵-۲۴۴. DOI: 10.22054/qps.2018.17627.1541.
- باقری دولت‌آبادی، علی و ابراهیمی، حسین، (۱۳۹۵)، «توسعه محوری در دولت سازندگی و الزامات آن برای سیاست خارجی ایران»، دولت‌پژوهی، ۲ (۶)، DOI: 10.22054/tssq.2016.4757.
- پروانه، محمود، (۱۳۹۴)، «نقد گفتمان دولت سازندگی مبتنی بر گفتمان سیاسی امام خمینی (ره)»، اندیشه ولایت، ۱ (۱).
- پوراحمدی، حسین و همکاران، (۱۳۸۸)، دیپلماسی نوین: جستارهایی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، تهران: وزارت امور خارجه.
- تاجیک، محمدرضا، (۱۳۸۳)، سیاست خارجی: عرصه فقدان تصمیم و تدبیر، تهران: نشر گفتمان.
- حقیقت، سید صادق، (۱۳۸۵)، مبانی، اصول و اهداف سیاست خارجی دولت اسلامی، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- جوادی ارجمند، محمدجعفر و چابکی، ام‌البین، (۱۳۸۹)، «هویت و شاخص‌های سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه سیاست، ۴۰ (۱).
- دهقانی فیروزآبادی، سید جلال و یوسفی جویباری، محمد، (۱۳۹۴)، «تبیین تطبیقی روابط خارجی ایران در دولت بازرگان و هاشمی رفسنجانی»، سیاست جهانی، ۴ (۳).
- رضائیان، رهام و همکاران، (۱۴۰۱)، «نسبت توسعه فرهنگی و توسعه اقتصادی در گفتمان توسعه ایران پس‌انقلابی»، جامعه‌شناسی سیاسی ایران، ۵ (۲)، DOI: 10.30510/PSI.2022.334159.3261.

- رسولی ثانی آبادی، الهام، (۱۳۹۱)، «بررسی هویت نظام جمهوری اسلامی ایران از منظر سازه‌نگاری»، فصلنامه علوم سیاسی دانشگاه باقرالعلوم، ۱۵ (۵۸).
- روشنی، علی و پورحسن، ناصر، (۱۳۹۷)، «جایگاه سیاست خودکفایی تسلیحاتی در راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران»، اولین کنفرانس ملی اندیشه‌های نوین و خلاق در مدیریت حسابداری، مطالعات حقوقی و اجتماعی.
- رحیمی، حسن، (۱۳۸۸)، «سیاست امنیتی ایران در دهه نخست انقلاب اسلامی، با تأکید بر حوزه دفاعی»، فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی، سال ۵، شماره ۱۶، صص ۲۲-۲.
- زارعی، بهادر و پوراحمد، احمد، (۱۳۸۵)، «سنجش دو گفتمان انقلابی و ملی در قلمرو جغرافیای امنیتی جمهوری اسلامی ایران (از ابتدای انقلاب اسلامی تاکنون)»، پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۵۵.
- سرمدی، حمید و همکاران، (۱۳۹۷)، «تأثیر روی کار آمدن دولت تکنو کرات هاشمی رفسنجانی در تغییر گفتمان سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران از آرمان‌گرایی دهه اول به عمل‌گرایی دهه دوم انقلاب اسلامی»، پژوهش‌های سیاسی و بین‌المللی، ۳۰ (۳۶).
- سرمست، بهرام و همکاران، (۱۳۹۳)، «تأثیرات نفت بر امنیت سیاسی ایران از سال ۱۳۶۸ تا ۱۳۸۴»، مطالعات علوم اجتماعی ایران، ۱۱ (۴۳).
- سریع القلم، محمود، (۱۳۸۸)، «سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، قابلیت و امکان تغییر»، فصلنامه بین‌المللی روابط خارجی، سال اول، شماره اول، صص ۲۱-۴۰.
DOI: 20.1001.1.20085419.1388.1.1.2.
- شیرخانی محمدعلی و مهدی زاده، اکبر، (۱۳۸۷)، «عمل‌گرایی در سیاست خارجی و گسترش روابط اقتصادی ایران و چین (۱۹۷۹-۱۹۹۹)»، فصلنامه سیاست، ۳۸ (۴).
- صدرا، علیرضا، (۱۴۰۱)، «بررسی تهدیدات امنیت اقتصادی در دولت هاشمی رفسنجانی از منظر امام خمینی»، سیاست متعالیه، ۱۰ (۳۶).
DOI: 10.22034/SM.2022.533740.1726.
- عطار، سعید و علی محمدی، آذر، (۱۳۹۵)، «راهبرد تنش‌زدایی در سیاست خارجی ایران (۱۳۸۴-۱۳۶۸)، درس‌هایی برای آینده»، سیاست خارجی، ۳۰ (۳).
- غریباق زندی، داود، (۱۳۸۷)، «اصول و مبانی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران: جستاری در متون»، مطالعات راهبردی، ۱۱ (۲).
- کیوان حسینی، اصغر، (۱۴۰۰)، «اثرپذیری مطالعات بین‌المللی قدرت از برداشت «رابطه محور»»، فصلنامه سیاست جهانی، دوره نهم، شماره اول، صص ۶۹-۱۰۰.
DOI: 10.22124/WP.2021.19253.2800.

- کیوان حسینی، اصغر و زارعی، معصومه، (۱۳۹۱)، «یازدهم سپتامبر و تبدیل تهدید ایران به تهدیدی وجودی برای اسرائیل و لابی مدافع آن»، *پژوهشنامه ایرانی سیاست بین‌الملل*، سال اول، شماره اول، صص ۱۱۵-۱۳۶، DOI: 10.22067/jipr.v1391i1.27021.
- فولر، گراهام، (۱۳۷۳)، *قبله عالم: ژئوپلیتیک ایران*، ترجمه عباس مخبر، تهران: نشر مرکز.
- محرابی، علیرضا و همکاران، (۱۳۹۲)، «بررسی جایگاه ژئوپلیتیک انرژی در تأمین امنیت ملی ایران از منظر سه رویکرد امنیت ملی (گسترش محور، حفظ محور و توسعه محور)»، *ژئوپلیتیک*، ۹ (۱).
- معین‌الدینی، جواد و انتظار المهدی، (۱۳۸۸)، «سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در دوران ریاست جمهوری آقای هاشمی رفسنجانی و محمد خاتمی»، *دانشنامه*، ۳.
- موسوی شفتائی، سید مسعود، (۱۳۸۹)، «رویکرد توسعه محور به سیاست خارجی ایران؛ ضرورت‌ها و چالش‌ها»، *فصلنامه سیاست*، ۴۰ (۲).
- وزیریان، امیرحسین و طلوعی، هادی، (۱۳۹۶)، «بررسی مدل توسعه در دوران ریاست جمهوری هاشمی رفسنجانی»، *فصلنامه سیاست*، ۴ (۱۴).
- یعقوبی، سعید، (۱۳۸۷)، *سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در دوران سازندگی*، تهران: مرکز انقلاب اسلامی.

References

- Bentley, Michelle, (2012), "The Long Goodbye: Beyond an Essentialist Construction of WMD", *Contemporary Security Policy*, Vol. 33, No. 2, PP. 384-406, <https://doi.org/10.1080/13523260.2012.693804>.
- Buzan, Barry and Lene Hansen (2009), *The Evolution of International Security Studies*, Cambridge: Cambridge University Press. DOI:<https://doi.org/10.1017/CBO9780511817762>.
- Baldwin, d, (2016), *Power and International Relations*, Princeton: Princeton University Press.
- Amir Houshang Amini, (1997), "Iran's Standing in the Regional Geo-Economic Equation", *Iran Commerce (Iran Chamber of Commerce, Industries and Mines)*, Vol. 4, No. 2, Autumn 1997, pp. 20-24.

- Buchta, Wilfried, (2000), *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*, Washington, DC: Washington Institute for Near East Policy and Konrad Adenauer Stiftung.
- IISS (2021), "Cruise Missiles in the Middle East" , 3 september.
- Anoushiravan Ehteshami, (1995), *After Khomeini: The Iranian Second Republic*, London: Routledge Byman, Daniel, Shahram Chubin, Anoushiravan Ehteshami and Jerrold Green (2001), *Iran's Security Policy in the Post-revolutionary Era*, Santa Monica: RAND's National Defense Research Institute.
- Adam Tarock, (1997), "Iran's Policy in Central Asia", *Central Asian Survey*, Vol. 16, No. 283, pp. 185-200.
- Byman, Daniel, Shahram Chubin, Anoushiravan Ehteshami & Jerrold Green, (2001), *Iran's Security Policy in the Post-revolutionary Era*, Santa Monica: RAND's National Defense Research Institute.
- Fischer, Michael, (1980), *From Religious Dispute to Revolution*, Cambridge: Harvard University Press.
- Kaye, D.D. Robinson, L, Martini, J, Vest, N. and Rhoades, A. L, (2021), "Reimainig U.S. Sterategy in the Middle East:Sustainable Partnerships, Strategic Investments", Santa Monica, CA: RAND Corporations.
- Jones, P, (2020), *It is Time to Establish a Middle East Security System*, *The cairo Review of Global Affairs*, 24 April.
- Milani, M, (1993), "The Evolution of the Iranian Presidency: Form Banisadr to Rafsanjani", *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 20, No. 1
- Walt, Stephen M.(1991), *The Renaissance of Security Studies* , *International Studies Quarterly*, Vol. 35, pp. 211-239, [https:// doi. org/ 10.2307/ 2600471](https://doi.org/10.2307/2600471), <https://www.jstor.org/stable/2600471>.

- Yousaf, F. N, (2018), "Forced Migration, Human Trafficking, and Human Security", *Current Sociology Monograph*, Vol. 66, No. 2, pp. 209-225, <http://doi: 10.1177/0011392117736309>.

In Persian

- Aghaei, Seyed Daoud, (2007), "The Position of the European Union in the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran During the Construction Period", *Political Quarterly*, 37 (3).
- Ehtashami, Anoushirvan, (1999), *Iran's Foreign Policy During the Construction Period*, Translated by Ebrahim Motaghi and Zohra Poustinchi, Tehran: Islamic Revolution Documentation Center Publications.
- Lotfian, Saeedeh, (2022), "American Military-civilian Relations, With an Emphasis on Trump's Presidency", *Politics Quarterly*, No. 3, pp. 772-723. DOI: 10.22059/JPQ.2023.347089.1007986.
- Bakhtiari, Hossein & Ali Saleh Nia, (2017), "Prioritization of the Security Threats of the Islamic Republic of Iran Using the Hierarchical Analysis Method", *Quarterly Journal of Strategic Studies of Public Policy*, No. 27, pp. 255-277.
- Bayat, Mohsen, Taheri, Ebrahim Taheri & Mehdi Zulfiqari, (2017), "Explaining the Relationship between Islamic Identity and Iran's Security Policy in Iraq and Syria with the Method of Documentary Analysis", *Strategic Policy Research Quarterly*, 6th year, No. 24, pp. 244 -215, DOI: 10.22054/qps.2018.17627.1541.
- Bagheri Dolatabadi, Ali & Ebrahimi, Hossein, (2015), "Axis Development in Constructive Government and Its Requirements for Iran's Foreign Policy", *Government Research*, 2 (6). DOI: 10.22054/tssq.2016.4757.
- Parvaneh, Mahmoud, (2014), "Criticism of the Construction State Discourse Based on the Political Discourse of Imam Khomeini (RA)", *Andisheh Velayat*, 1 (1).

- Tajik, Mohammad Reza, (2014), *Foreign Policy: The Area of Lack of Decision and Tactfulness*, Tehran: Gadhman Publishing.
- Haqiqat, Seyed Sadegh, (2006), *Islamic State Foreign Policy Principles, Principles and Objectives*, Qom: Research Institute of Islamic Sciences and Culture.
- Javadi Arjamand, Mohammad Jaafar & Chabaki, Umm al-Banin, (2009), "Identity and Foreign Policy Indicators of the Islamic Republic of Iran", *Politics Quarterly*, 40 (1).
- Dehghani Firouzabadi, Seyed Jalal and Yousefi Joybari, Mohammad, (2014), "Comparative Explanation of Iran's Foreign Relations in the Government of Bazargan and Hashemi Rafsanjani", *Global Politics*, 4 (3).
- Rezaian, Raham et al., (2022), "The Ratio of Cultural Development and Economic Development in the Development Discourse of Post-revolutionary Iran", *Political Sociology of Iran*, 5 (2), DOI: 10.30510/PSI.2022.334159.3261.
- Rasouli Thaniabadi, Elham, (2012), "Investigation of the Identity of the Islamic Republic of Iran from the Perspective of Structuralism", *Political Science Quarterly of Bagher-al Uloom University*, 15 (58).
- Roshni, Ali & Pour Hassan, Nasser, (2017), "The Place of the Policy of Self-sufficiency in Weapons in the Defense Strategy of the Islamic Republic of Iran", *The First National Conference of Modern and Creative Ideas in Accounting Management, Legal and Social Studies*.
- Rahimi, Hassan, (2008), "Iran's Security Policy in the First Decade of the Islamic Revolution, With an Emphasis on the Defense Field", *Islamic Revolution Studies Quarterly*, Vol. 5, No. 16, pp: 2-22.
- Zarei, Bahadur & Pourahmad, Ahmed, (2006), "The Measurement of Two Revolutionary and National Discourses in the Security Geography of the Islamic Republic of Iran (from the Beginning of the Islamic Revolution until Now)", *Geographical Researches*, No. 55.

- Sarmedi, Hamid et al., (2017), "The Effect of Hashemi Rafsanjani's Technocrat Government in Changing the Foreign Policy Discourse of the Islamic Republic of Iran from the Idealism of the First Decade to the Pragmatism of the Second Decade of the Islamic Revolution", *Political and International Research*, 30 (36) .
- Sarmast, Bahram et al., (2013), "Effects of Oil on Iran's Political Security from 1989 to 2005", *Iran Social Sciences Studies*, 11 (43).
- Saree Al-Qalam, Mahmoud, (2008), "Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran, Capability and Possibility of Change", *International Quarterly of Foreign Relations*, Year 1, Issue 1, pp. 21-40. DOI:20.1001.1.20085419.1388.1.1.2.
- Shirkhani Mohammad Ali & Mahdizadeh, Akbar, (2008), "Pragmatism in Foreign Policy and Expansion of Economic Relations between Iran and China (1979-1999)", *Politics Quarterly*, 38 (4).
- Sadra, Alireza, (2022), "Investigation of Threats to Economic Security in Hashemi Rafsanjani's Government from the Perspective of Imam Khomeini", *Tayyat al-Taaliyah*, 10 (36), DOI: 10.22034/SM.2022.533740.1726.
- Attar, Saeed & Ali Mohammadi, Azar, (2015), "Detente Strategy in Iran's Foreign Policy (1989-2005), Lessons for the Future", *Foreign Policy*, 30 (3).
- Gharayag Zandi, Daoud, (2007), "Principles and Basics of the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran: A Survey of Texts", *Strategic Studies*, 11 (2).
- Keyvan Hosseini, Asghar, (2021), "The Effectiveness of International Power Studies from the "Relationship-oriented" Concept", *World Politics Quarterly*, 9th Volume, 1st Issue, pp: 69-100, DOI: 10.22124/WP.2021.19253.2800.
- Keyvan Hosseini, Asghar & Zarei, Masoumeh, (2012), "September 11th and Turning Iran's Threat into an Existential Threat for Israel and Its

Defender Lobby”, *Iranian Journal of International Politics*, First Year, First Issue, pp: 115-136. DOI: 10.22067/jipr.v139i1.27021.

- Fuller, Graham, (1994), *Qiblah Alam: Geopolitics of Iran*, Translated by Abbas Mokhbar, Tehran: Nahr-e-Karzan.
- Mehrabi, Alireza et al., (2012), “Investigation of the Geopolitical Position of Energy in Providing Iran's National Security from the Perspective of Three National Security Approaches (Expansion-oriented, Preservation-oriented, and Development-oriented)”, *Geopolitics*, 9 (1).
- Moin-al-Dini, Javad & Intezir Al-Mahdi, (2008), “Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran During the Presidency of Mr. Hashemi Rafsanjani and Mohammad Khatami”, *Daneshnameh*, No. 3.
- Mousavi Shafaei, Seyed Masoud, (2009), “The Development-oriented Approach to Iran's Foreign Policy; Necessities and Challenges”, *Politics Quarterly*, 40(2).
- Vazirian, Amirhossein & Toloui, Hadi, (2016), “Examination of the Development Model During the Presidency of Hashemi Rafsanjani”, *Politics Quarterly*, 4 (14).
- Pourahmadi, Hossein et al., (2008), *Modern Diplomacy: Essays in the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran*, Tehran: Ministry of Foreign Affairs.
- Yaqoubi, Saeed, (2007), *Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran during the Construction Era*, Tehran: Islamic Revolution Center.

استناد به این مقاله: کیوان حسینی، اصغر، فدوی، حبیب اله، (۱۴۰۳)، «سیاست امنیتی دولت سازندگی؛ گذار از آرمان‌گرایی به عمل‌گرایی ژئوپلیتیک محور (۱۳۷۶-۱۳۶۸)»، پژوهش‌های راهبردی سیاست، ۱۳(۴۹)، ۹۵-۱۳۲.

Doi: 10.22054/QPSS.2023.74303.3256

Quarterly of Political Strategic Studies is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License